

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક
રમણ સોની

Preserve and spread Gujarati literature through digitization

એકત્ર ફાઉન્ડેશન
સંચયન -ઈ-સામયિક

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

135 Tradition Pkwy
Flowood, MS 39231 - USA
email : atulraval@ekatrafoundation.org
phone: 704-756-1325

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

એકત્ર-સંયોજક: મુદિતા વિદ્રોહી
mudita@ekatrafoundation.org

સંપાદક : રમણ સોની

૧૮ હેમદીપ સોસાયટી, જૂનો પાદરા રોડ
વડોદરા ૩૯૦૦૧૫

e-mail : ramansoni46@gmail.com
phone : 91-9228215275

મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): વિભા સોની

લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ

NAVIGATION નેવિગેશન

અનુક્રમમાંની કોઈપણ કૃતિ - કવિતા,
વાર્તા, વ. -પસંદ કરીને તમે જોવા ઇચ્છતા
હો તો અનુક્રમની એ વિગત પર માઉસ
મૂકીને ક્લિક કરવાથી સીધું જ એ પાના
પર જઈ શકાશે.

<http://www.ekatramagazines.com>

અમારી પ્રવૃત્તિઓનું એક નવું સોપાન

ઈ-મેઈલના માધ્યમથી અમે એને
તમારા સુધી પહોંચાડી રહ્યા છીએ.
જેને જેને 'સંચયન' મેળવવામાં રસ હોય એમના
ઈ-મેઈલ અમને જણાવશો.

સૌ મિત્રો એને અમારી વેબસાઈટ
પર પણ વાંચી શકશો.

તમારાં સૂચનો અને પ્રતિભાવો
જરૂર જણાવશો.

અમારાં સૌનાં
email અને સરનામાં અહીં મૂકેલાં જ છે.

આભાર અને સ્વાગત

સંચયન ૬

અનુક્રમ

- સંપાદકનું કથન : રમણ સોની ૪
 ત્રણ કાવ્યો (કવિતા) સુન્દરમ્ ૬
 લાડુનું જમણ (વાર્તા) પન્નાલાલ પટેલ ૧૦
 હજી નહીં (કવિતા) રાજેન્દ્ર પટેલ ૧૬
 ખુશવંતસિંહ (ચરિત્ર) રમેશ ઓઝા ૧૮
 સિને કાવ્ય (કવિતા) ગુલઝાર ૨૦
 (એનો આસ્વાદ) રાધેશ્યામ શર્મા ૨૧
 શિક્ષકની આંખે : પોંડિચેરી (પ્રવાસ) હરેશ ધોળક્રિયા ૨૪
 બે કાવ્યો (કવિતા) અનિલ જોશી ૨૮
 ચંપલ ચોરવાં! (હાસ્ય) બકુલ ત્રિપાઠી ૩૦
 વે'લા આવજ્યો (લોકગીત) સંપા. પ્રાગજીભાઈ ભામ્બી ૩૫
 શબ્દથી ઇ-શબ્દ (પ્રશ્નોત્તરી) અપૂર્વ આશર ૩૭
 નવાં પુસ્તકો (પરિચય) સંપાદક ૪૨
 'એકત્ર'નો ગ્રંથ-ગુલાલ (પ્રકાશકીય) અતુલ રાવલ ૪૯
 આ અંકના લેખકો (નોંધ) સંપાદક ૫૧

Paper Illustrations by Eiko Ojala

સંપાદકનું કથન

– રમણ સોની

ગઈ વખતે પેલા બગીચા-મિત્ર મળી ગયેલા એમની સાથે આ-સ્વાદની વાતો કરેલી.

હમણાં વળી બીજા બગીચા-મિત્ર મળ્યા --

આજકાલ નવા-નવા પ્રકારના મિત્રો થાય છે એથી દલપતરામની પેલી પંક્તિ યાદ આવી ગઈ --"શેરી મિત્રો સો મળે, તાળી મિત્ર અનેક ..."

એમાં અમારા તરફથી ઉમેરો --"બગીચા મિત્ર"! ઉનાળાની આ સાંજે બગીચાઓ કહેતાં ઉપવનો ઉભરાય છે -- એમાં આવા ટોળ ટપ્પાં કરનાર રસિકો મળે ને? એવા "ઉપવન મિત્ર અનેક!"

કોઈ કાનમાં કહેશે : જવા દો ને હવે -- નવો શબ્દ શાનો ખોળ્યો કહેવાય, તમે? પેલા "તાળી મિત્ર" એ જ વળી આ તમારા "બગીચા મિત્ર"!

ભલે ભાઈ! ..

-- મૂળ વાત એ હતી કે એ દ્વિતીય ઉપવન મિત્રે કહ્યું કે, "આ તમે આસ્વાદ આસ્વાદ કહો છો પણ સ્વાદ તો જીભનો, સ્વાદેન્દ્રિયનો હોય, અરે બહુ બહુ તો એ દ્રાણેન્દ્રિયનો એટલે કે ભોજનની સુગંધનો વિષય થયો ને આ કવિતા ને આ "સંચયન" કે આ છાપેલી વાતો એ તો આંખનો, જોવાની ઇન્દ્રિયનો વિષય થયો ને!"

મેં કહ્યું, "મિત્ર, જુઓ, આપણે બહુ ઊંડા પાણીમાં ઊતરવું નથી પણ તમને એટલું એક સૂત્ર કહી રાખું કે -- " કવિતા કાનની કળા છે "કવિતા --

કે કથા -- એ મૂળે તો સાંભળવાની બાબત હતી (જેમકે કથા કહી અને કથા સાંભળી) એટલે કવિતા-વાર્તા શ્રાવ્ય કળા. જોવાની કળા એટલે કે દૃશ્ય કળા તે તો ચિત્ર, ને શિલ્પ, ને સ્થાપત્યની કળા

પછી, લખાતું ગયું ને છપાતું ગયું એટલે કવિતા ને વારતા આપણે "જોઈએ"--"વાંચીએ" છીએ એટલે તમને એમ લાગ્યું કે, કવિતા આંખની કળા ..."

"બરાબર છે. યાદ આવે છે કે આપણે સ્કૂલમાં તો કવિતા ગાતા, મોઢે કરતા, ને પછી પાઠ કરતા -- પઠન ! ..."

"બિલકુલ. પણ તમે વિચારો કે આપણે કવિતા "વાંચીએ" છીએ ત્યારે પણ "સાંભળીને" વાંચીએ છીએ -- એમ ને એમ આંખો ફેરવી જતા નથી. એ તો મરેલું વાચન કહેવાય, ડેડ રિડીંગ ! વાંચતી વખતે પણ કાનથી ગ્રહણ કરીએ તો જ એ કવિતાનો જીવંત સ્વાદ મળે."

"પણ તો પછી તમે "સંચયન"માં એક વધારાનું એ ન કરો, ક્યારેક, કે કવિતા 'વંચાય' પણ ખરી ને વળી 'સંભળાય' પણ ખરી ..."

"હા, એ પણ કરીએ એકવાર, કે, તમે એકસાથે -- વાંચતા પણ હશો ને કવિમુખે કે કોઈ પણ સારા વાચકને મુખે કવિતા -- કવિતા જ કેમ, વાર્તા ને હાસ્ય-લેખ પણ -- સાંભળતા ય હશો! .."

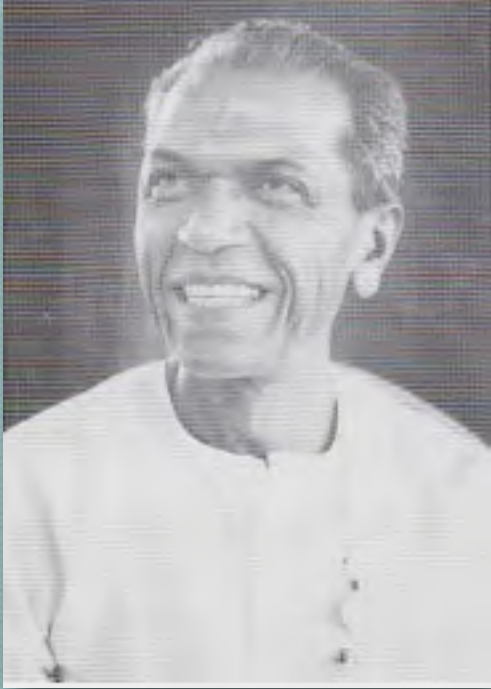
રમણપ્રસાદી

(ગાંધીજીના સમય દરમ્યાન ગુજરાતીમાં જે સર્જકોએ લેખનકાર્ય કર્યું એમાં સુન્દરમ્ (૧૯૦૮-૧૯૯૧) એક ઉત્તમ કવિ હતા. એમની અનેક રચનાઓમાંથી, અહીં વાંચીશું એ ત્રણ પૈકી -પહેલી મુક્તક-કવિતામાં પ્રેમનો એવો સૂર સંભળાય છે કે : 'સૌંદર્ય' કરતાં પણ 'ચાહના' મોટી છે - જેથી અસુંદર પણ સુંદર બની જાય!

બીજું કાવ્ય એક જીવન-પ્રસંગને સરળતાથી, હળવાશથી રજૂ કરીને એક કરુણ મર્મ સુધી લઈ જાય છે ને માની યાદગાર ચરિત્ર-રેખા ઉપસાવે છે - અનુષ્ટુપ છંદમાં. ત્રીજા કાવ્યમાં, ગાંધીયુગીન કવિનું સાહસિક શૃંગાર-સંવેદન આસ્વાદ્ય છે. ત્રણે કાવ્યો અલગ અલગ છાપ -મુદ્રા - ધરાવે છે એ પણ કવિ સુન્દરમ્ની વિશેષતા છે...)

ત્રિભુવનદાસ પુરુષોત્તમદાસ લુહાર - સુન્દરમ્
(જ. ૨૨-૩-૧૯૦૮- અવ. ૧૩-૧-૧૯૯૧)

૧.. હું ચાહું છું

હું ચાહું છું સુન્દર ચીજ સૃષ્ટિની,
ને જે અસુન્દર રહી તેહ સર્વને,
મૂકું કરી સુન્દર ચાહી ચાહી.

(વસુધા, કાવ્યસંગ્રહ, ૧૯૩૯)

૨. બાનો ફોટોગ્રાફ

અમે બે ભાઈ બાને લે ગયા ફોટો પડાવવા,
ભાવતાલ કરી નક્કી સ્ટુડિયોમાં પછી ચડ્યા.

ભવ્ય શા સ્ટુડિયોમાં ત્યાં ભરેલી ખુરશી પરે,
બાને બેસાડી તૈયારી ફોટો લેવા પછી થતી.

'જરા આ પગ લંબાવો, ડોક આમ ટટાર બા!'
કહેતો મીઠડા શબ્દે ફોટોગ્રાફર ત્યાં ફરે.

સાળુની કોર ને પાલવ શિરે ઓઢેલ ભાગ ત્યાં
ગોઠવ્યાં શોભતી રીતે, ફૂલ, પુસ્તક પાસમાં.

ચહેરા-પે તેજ ને છાયા શોભતાં લાવવા પછી
પડદા છાપરા માંહે આમ ને તેમ ગોઠવ્યા.

શામળા વસ્રથી ઢાંક્યા કેમેરામાં લહી લહી,
લઈને જોઈતું ફોક્સ, પ્લેટ તેમાં ધરી પછી,

ઢાંકણું ખોલતાં પહેલાં સૂચના આમ આપતો,
અજાણ્યો, મીઠડો ખાલી ફોટોગ્રાફર બોલિયો :

‘જોજો બા, સ્થિર ઘ્યાં સામું ક્ષોભ ને શોક વિસ્મરી,
ઘરમાં જેમ બેઠાં હો, હસતાં સુખડાં સ્મરી.

આછેરું હસજો ને બા, પાંપણો પલકે નહિ,
રાખશો જેવું મોં તેવું બરાબર પડશે અહીં.’

અને બા હસતી કેવું જોવાને હું જહીં ફર્યો,
જૂઠડા વર્તમાનેથી કારમા ભૂતમાં સર્યો.

હસવાં રડવાં બેમાં નમતું કોણ ત્રાજવું ?
જિંદગી જોઈ ના જોખી કોઈએ કદી બા તણી.

યૌવને વિધવા, પેટે બાળકો કંઈ, સાસરે
સાસુ ને સસરા કેરા આશ્રયે બા પડી હતી.

વૈતરું ઘર આખાનું કરીને દિન ગાળતી,
પુત્રોના ભાવિની સામું ભાળીને ઉર ઠારતી.

બાએ ના જિંદગી જોઈ ઘરની ઘોલકી તજી,
એને કોએ ન સંભાળી, સૌને સંભાળતી છતાં.

ઘસાતી દેહમાં એના રોગ ને દોગ ઊતર્યા,
સૌની બેપરવાઈથી દર્દ દુઃસાધ્ય શું થયું.

અને બાના પ્રતિ સૌને કરુણાપ્રેમ ઊમટ્યાં,
એહના મનને રાજી રાખવા મથતાં બધાં.

આછેરા માતૃપ્રેમે ને આછા કર્તવ્યભાનથી
પ્રેરાઈને અમે ચાલ્યા દવા બાની કરાવવા.

બતાવ્યાં શહેર બાને ત્યાં બંગલા, બાગ, મહેલ કેં,
સિનેમા, નાટકો કેં કેં, ગાડીઘોડે ઘુમાવી ને,

અમારા પ્રેમ કે સ્વાર્થ તણા સ્મારક-શો અમે,
અનિષ્ટો શંકતાં ઇચ્છ્યું બાનો ફોટો પડાવવા.

અને ત્યાં નમતા પ્હોરે ફોટોગ્રાફરને તહીં,
અમે બે ભાઈ બાને ઢૈ ગયા ફોટો પડાવવા.

પુત્રોથી, પતિથી, સાસુ-સસરાથી, અરે, બધા
વિશ્વથી સર્વદા સાચ્યે બિચારી બા ઉપેક્ષિતા,

પડા’વા બેઠી ત્યાં ફોટો, ફોટોગ્રાફર ત્યાં ઊભો,
અજાણ્યો, મીઠડો ખાલી હસવા ત્યાં કહી રઘો.

અને બા હસતી કેવું જોવાને હું ફર્યો જહીં,
બોર-શું આંસુ એકેક બાને નેત્ર ઠર્યું તહીં.

ચિડાયો ચિત્ર લેનારો, ‘બગડી પ્લેટ માહરી.’
પ્લેટ શું જિંદગીઓ કેં બગડી રે હરિ, હરિ !

(કાવ્યમંગલા, કાવ્યસંગ્રહ, ૧૯૩૩)

૩. તે રમ્ય રાત્રે

તે રમ્ય રાત્રે
ને રાત્રિથીયે રમણીય ગાત્રે
ઊભી હતી તું ઢળતી લતા સમી
ત્યાં બારસાખે રજ કાય ટેકવી.

ક્યાં સ્પર્શવી?
ક્યાં ચૂમવી? નિર્ણય ના થઈ શક્યો.
ને આવડી ઉત્તમ કામ્ય કાયા
આલિંગવાને સરજાઈ, માની
શક્યું ન હૈયું, જડ થીજી એ ગયું
એ હૈમ સૌન્દર્ય તણા પ્રવાહમાં.

ને પાય પાછા ફરવા વળ્યા જ્યાં
ત્યાં સોડિયેથી કર બહાર નીસરી
મનોજ કેરા શર-શો, સુતન્વી
કાયાકમાને ચડી, વીંધવાને
ધસંત ભાળ્યો : 'નથી રે જવાનું.'

હલી શક્યો કે ન ચલી શક્યો હું,
નજીક કે દૂર જઈ શક્યો ન હું.
એ મૂકતા-સાગરમાં વિમૂઢતા.
તણા અટૂલા ખડકે છિતાયલા
કો નાવભાંગ્યા જનને ઉગારવા
આવંત હોડી સમ તું સરી રહી.

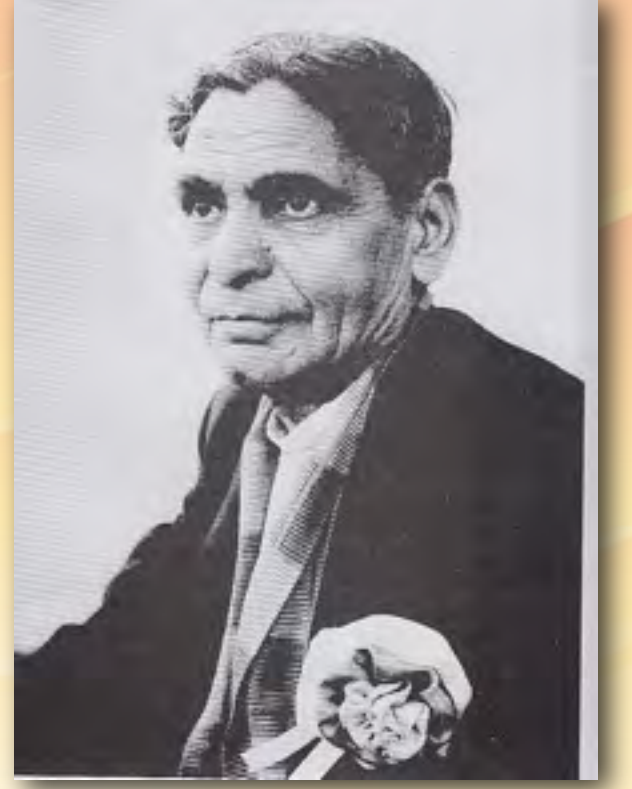
ક્યાં સ્પર્શવો? ક્યાં ગ્રહવો? તને તે
નડી શકી ગૂંચ ન લેશ ત્યારે -
તે રમ્ય રાત્રે,
રમણીય ગાત્રે !

Paper Illustrations by Eiko Ojala

Eiko Ojala is an illustrator and graphic designer. He lives in Tallinn, Estonia. He works mostly digitally and draws everything by hand. Within his work process Eiko likes to study the forms of shapes, and to work closely with light and shadow. He likes to keep his illustrations minimal and well-advised. Eiko combines consummate craftsmanship with a healthy sprinkling of wit.

પન્નાલાલ નાનાલાલ પટેલ
(જ. ૭-૫-૧૯૧૨- અવ. ૬-૪-૧૯૮૯)

કવિ સુન્દરમે પન્નાલાલ પટેલ(૧૯૧૨-૧૯૮૯)ને ગુજરાતી સાહિત્યનો 'ચમત્કાર' ગણાવેલા કારણ કે માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ પામેલા છતાં માણસના મનને પરખવાની કોઠાસૂઝથી તેમ જ ઉત્તમ સર્જક-શક્તિથી એમણે હૃદય-સંતર્પક અને પ્રભાવક લેખન કર્યું. એમની નવલકથાઓ – 'મળેલા જીવ' અને 'માનવીની ભવાઈ' તો સૌને યાદ હશે; 'વાત્રકને કાંઠે' જેવી વાર્તાઓ પણ કેટલાકે વાંચી હશે... પણ આ વાર્તાનું સ્મરણ થોડાકને જ હશે. પન્નાલાલની ને ગુજરાતી ભાષાની પણ ઉત્તમોત્તમ વાર્તાઓમાંની એક તે આ લાડુનું જમાણ વાર્તા પહેલી વાર વાંચનારને પણ કાયમ માટે યાદ રહી જશે.

'આવતી કાલની ફીસ્ટમાં લાડુનું જમાણ.' આ વાંચતાં જ દેવશંકર માસ્તર થંભી ગયા. 'આદર્શ ક્લબ'ના એ પાટિયા પાસે બે ડગ ભરતાં એમણે ચશમાંની દાંડી-દોરી જરા બરાબર કરી અને એ જાહેરાત ફરીથી વાંચી ગયા.

પગ ઉપાડ્યા પછી વળી પાછા ફર્યા અને રાયતું શાનું છે એ પણ વાંચી લીધું...

એ આખેય રસ્તે એમણે મન સાથે કંઈ અનેક ગડમથલો કર્યા કરી : 'દોઢ રૂપિયો ખરચીને કાલે લાડુ જમવા કે ન જમવા? દોઢ રૂપિયો એટલે — આખેય દિવસના દસબાર આના ખર્ચ તો ઘેર રાંધી ખાવામાંય આવે છે. ત્યારે આ આજના રાત નહિ જમીએ એટલે પાંચ આના એ બચ્યા... ને એવું હશે તો સોમવારે પણ એકટાણું ખેંચી નાખશું...કાલે દોઢેક વાગ્યે જમીશું તોય... ને દોઢ રૂપિયો ઢીલો કરવા બેઠા પછી કસર શું કામ રાખીએ.'

છેવટે, કાલે લાડુનું જમાણ જમવું એમ એમણે નક્કી જ કરી નાખ્યું.

આ પછી છેલ્લા લાડવા ક્યારે ખાધા હતા એ એમણે યાદ કરી જોયું. ગણતરી ગણતાં ચશમાં નીચેની એ ઝીણી આંખો ચશમાંના કાય જેવડી મોટી થઈ ઊઠી : 'ઓહોહો! ચાર મહિના? હાસ્તો આ આદર્શ ક્લબમાં જ વળી! દેવશંકરને પોતાની જાત માટે માન થઈ આવ્યું. અને કેમ ન માન થાય? લાડુ વગર એકે સોમવાર ખાલી ન

લાડુનું જમાણ

– પન્નાલાલ પટેલ

જવા દેનાર દેવશંકર માટે આ સોળ અઠવાડિયાં વગર લાડુએ ખેચી કાઢવાં એ જેવીતેવી વાત ન હતી અને તેય કેટલી જૂની ટેવ? છેક બાળપણની — પિતાના વખતની. આ ટેવને લીધે જ તો એમણે થર્ડગ્રેડનાં પેલાં સર્ટિફિકેટ કરતાં ટીપણાંને વધારે મહત્ત્વ આપી માસ્તરની માનભરી નોકરી ન સ્વીકારતાં કાકાનું ખાલી પડેલું ગોરપદું સ્વીકાર્યું હતું ને?

દેવશંકરને એ દિવસો યાદ આવ્યા : ‘કેટલા સુખના એ દા’ડા હતા. અઠવાડિયામાં બેત્રણ વાર — અરે શ્રાવણ માસમાં તો દરરોજ ચક્રમચકા ઊડતા!...’ એમના મોંમાં પાણી આવી ગયાં. ડામરની પેલી દોઈ પાઈ સડક ઉપર લાડુની હારમાળાઓ દેખાઈ. અરે, પગ પાસેના પથ્થરનેય માંડ દેખી શકનાર દેવશંકર માસ્તરને લાડુ ઉપરની પેલી ખસખસ પણ દેખાતી હતી...

પણ ત્યાં તો કાકાનો દીકરો કાશીનો પંડિત થઈને આવી પહોંચ્યો. ન છૂટકે દેવશંકરને માસ્તરગીરી સ્વીકારવી પડી. એવામાં વળી ઘરમાં ભટાણી આવ્યાં અને પછી તો લાડુ જમનારાની સંખ્યા ક્રમે ક્રમે વધવા લાગી. આ સાથે પેલા સોમવાર પણ દેવશંકર માટે તો ઘટવા જ માંડ્યા. મહિનામાં બે અને પાછળથી તો એક જ આવવા લાગ્યો. પગાર પછી સોમવાર આવે એ જ વડો અને સાચો સોમવાર.

પણ આનીય ભગવાનને અદેખાઈ આવી અને દેવશંકરને એક મોટા ગામમાં બદલી ઉપર આવવું પડ્યું. પગાર એનો એ જ. ત્યારે મોંઘવારી બમણી હતી એ ઓછું હોય તેમ ગોરાણીએ ચોથા બ્રાહ્મણને જન્મ આપ્યો. વળી ચાર વખત લાડુ બને એટલું ઘી તો સુવાવડમાં જ ઊડી ગયું...એટલે કે હવે તો કોઈ છોકરાને ત્યાં બ્રહ્મભોજન થાય ત્યારે જ લાડુ ભેગા થવાય એમ હતું.

પણ ત્યાં તો આ લાડુ જમવાની રામાયણમાં જ નોકરી ગઈ. કોઈએ — કોણ? એમના હાથ નીચેના દયાશંકર માસ્તરે જ નનામી અરજીઓ કરી : ‘છોકરાંઓ પાસેથી લાંચ લે છે, એમને ત્યાં જમવા જાય છે...’ વગેરે. અને, રજવાડામાં પણ આવી અરજીઓ ઉપર ધ્યાન આપી ન્યાય કરવામાં આવે છે. એ તો મોટા સાહેબે આ દષ્ટિથી દેવશંકરને રજા આપી કે પછી એમના કોઈ સગાને જગ્યા કરી આપવા માટે, એ રામ જાણે. પરંતુ એમની પાસેથી રાજીનામું પડાવ્યું એ તો ચોક્કસ વાત છે...

રવડી પડેલા દેવશંકરે બાળબચ્ચાંને વતનની વખારમાં નાખ્યાં ને પોતે ભાણાભાઈની લાગવગથી અમદાવાદની મિલમજૂર લત્તાની એક મ્યુનિસિપલ શાળામાં નોકરીએ ચઢ્યા.

ઠીક ચાલતું હતું મારા ભાઈ ! અડધો પગાર ઘેર મોકલાવતાંય મહિનામાં એક વાર લાડુ બની જતા.

પણ હાય રે યુરોપ તારી લડાઈ! ત્યાં રહે રહેય પણ હિટલરે દેવશંકરના લાડુ ચોરી લીધા એમ તો કેમ કહેવાય? હા. જાપાને ખાંડ ચોરી લીધી ને આપણા અંગ્રેજ બાવાએ ઘી, ઘઉં...

પિસ્તાલીસના પગારમાં ગામડામાં પડેલા પાંચ જીવને અને શહેરમાં વસતા પોતાના જીવનું કેમ કરીને પેટ ભરાતું હતું એ તો દેવશંકરને પોતાનેય નહોતું સમજાતું. એમને તો એમ જ લાગતું હતું : ‘ભગવાન જ આ બધું ચલાવી રહ્યો છે!’ —લાડુ તો દૂર રહ્યા પણ બાજરાના રોટલા મળતા હતા એ જ દેવશંકરને લાડુ મળે છે એમ લાગતું હતું...

પરંતુ, આજ ‘લાડુનું જમાણ’ વાંચતાં દેવશંકરના જીવે બળવો જગાવ્યો; અને તે ત્યાં સુધી કે બે ટંકનો ભોગ આપીને એક ટંકના મિષ્ટાન ખાવાનું નક્કી કર્યે જ એમનો છૂટકો થયો.

‘કાલ મિષ્ટાન છે’ એ આનંદમાં તો આજની — શનિવારની આ અડધો દિવસેય — ભૂખ લાગવી તો દૂર રહી, પણ જાણે આજે જ લાડુનું જમાણ ન જમ્યા હોય એ રીતે પસાર થઈ ગયો.

રાતે ઊંઘમાં પણ, લાડુ જ લાડુ!...ઘડીકમાં આવડી ઓરડી ભરેલા લાડુ દેખાતા તો ઘડીકમાં મૂઠ્યાં તળાતાં તો વળી ખંડાતાં. ઘી રેડાતું ને ‘બળમય’ લાડુ વળતા. આ પછી. ‘લાડુ આવે’ના અવાજ અને ક્લબના મહારાજ સાથે તકરાર – પૈસા આપ્યા છે....ડઝન ખાવાના, અને આમ લાડુની તકરારમાં જ ઊંઘ પણ ઊડી ગઈ.

રવિવારની સવાર તો વળી એથીય જુશનુમા હતી. નિરાંતથી નાઘાધોયા અને સેવાપૂજા પણ એમણે કલાકને બદલે બે કલાક કરી....

બાર વાગવા છતાંય દેવશંકરને જાણે ભૂખ નહોતી લાગી અથવા હજુય વધારે ભૂખ લાગે એમ ઇચ્છતા હતા. અને તેથી જ તો એ સાડા બાર પછી ઓરડી બહાર નીકળ્યા ને?

અરે, ગયે વખતે — ચાર મહિના પર ગયા હતા ત્યારે તો વળી છેક દોઢ વાગ્યે ગયા હતા.

પરંતુ આજે કાં તો, ‘ખૂટી જશે’ એવી શંકા ઊઠી હતી તેથી કે પછી ભૂખ ખેંચી ગઈ? એકમાં પાંચ મિનિટ બાકી હતી ને દેવશંકર ક્લબનાં પગથિયાં ચડી ગયા.

ગયે વખતે ક્લબના માલિકનું મોં પડી ગયું હતું, એ યાદ આવવાથી હોય કે પછી પૈસા લેતી વખતના એમના શબ્દો : ‘જો બધાય તમારા જેવા ઘરાક આવે તો તો એક જ દનમાં અમારે ભાગી જવું પડે.’ આ શબ્દો સાંભરવાથી હોય કે ગમે તેમ, પણ પેલા ઓરડામાં દાખલ થતી વખતે તો દેવશંકરને સંકોચ પણ થવા લાગ્યો, જાણે કોઈના જમણાં વણનોતર્યા ના જતા હોય!

ખુરશી-ટેબલ ઉપર જમનારા આઠ-દસ માણસોએ આ નવા આગંતુક તરફ જોયું ન જોયું, વળી સામેના પાટલાઓ પર બેસી જમતા એ પાંચ-સાત જણે પણ દેવશંકર ઉપર નજર નાખી લીધી. પણ દેવશંકર તો હરામ હોય તો ઊંચે જુવે? છતાંય પેલા ખૂણામાંનો ખાલી પાટલો એમણે કેવી રીતે જોયો એ નવાઈની વાત છે.

પાટલા પર એમનો પગ પડતાંની સાથે જ પીરસનાર છોકરાએ હાંક મારી ; ‘એક થાળી આવે.’

અને દેવશંકર પહેરણ કાઢી ખીંટીએ લટકાવે તે પહેલાં તો આગળના પાટલા પર થાળી-વાટકો પણ ગોઠવાઈ ગયાં. ધોતિયું સંકોરી બેસે છે એટલામાં તો લાડુ પણ આવી પહોંચ્યા, થાળીમાં એક લાડુ પડતો જોઈ દેવશંકરથી કદા વગર ન રહેવાયું : ‘બે જ મૂકી દે ને?’

અને એ જુવાને જતાં જતાં બીજો લાડુ પણ મૂકી દીધો.

પણ હજુ પેલું કેળાંનું રાયતું કે શાકભાજી નહોતાં આવ્યાં. જોકે સાચું પૂછો તો દેવશંકરને એની હમણાં પરવા પણ ન હતી, પીરસ્યાં હોત તોપણ આ બે લાડુ પૂરા થતાં પડેલાં એ શાકભાજીનો — અરે પેલા કેળાંના રાયતાનોય વારો આવત! પણ તોય થાળીમાં તો એ બધું આવવું જોઈએ ને? નહિ તો : ‘આસપાસના લોકો શું કહેશે!’ એટલે દેવશંકરને અનેક પળો સુધી મોંમાં વળતાં પાણીના ઘૂંટડા ભરતાં જ બેસી રહેવું પડ્યું.

છેવટે શાક-તરકારીવાળો પણ આવી લાગ્યો. ભજિયાં પણ પીરસાઈ ગયાં અને રાઈતાંનું તપેલું પણ ઝબક્યું ખરું.

દેવશંકરે પલાંઠી વાળી —

પણ હાય રે કમનસીબી! હજુ તો લાડુ સુધી પૂરો હાથ પણ નથી પહોંચ્યો ત્યાં તો ક્લબના માલિક શંકરલાલ સામે આવી ઊભા. દેવશંકરે પણ લાડુ તોડવો મૂકી દઈ જાણે જમીન સામે જોતા હોય તેમ માલિક સામે જોયું.

‘જમણનો દોઢ રૂપિયો છે એ તો આપ જાણો છો ને!’

દેવશંકર મહા પ્રયત્ન કરીને હસ્યા, કહ્યું : ‘આ આવી મોંઘવારીમાં તો હોય જ ને?’

‘ને પાછો રેશનનો જમાનો એટલે અમે વધારે રાંધતાં નથી.’ માલિકે આસપાસના સદ્ગૃહસ્થો તરફ જોઈ લાચાર મુખમુદ્રા સાથે કહ્યું અને દેવશંકર સામે જોઈ થોડુંક સાનમાં તો થોડુંક શબ્દો દ્વારાયે સમજાવ્યું.

‘અંદર સગવડ પણ... એટલે આપ... એમ છે! કો’તો દાળ-ભાતની થાળી...’

બાજુના એક ભાઈનો જીવ આ સાંભળીને ઊંકળી ઊઠ્યો...ત્યાં સુધી કે વચ્ચે માથું માર્યા વગર પણ ન રહી શક્યા : ‘અરે શું તમેય શંકરલાલ! ભાણા ઉપર બેઠેલા...’

પણ ત્યાં દેવશંકર જ બોલી ઊઠ્યા : ‘પણ મારે દાળ-ભાત જ ખાવાં છે. મેં તો આજ જુલાબ લીધો છે.’ અને બાજુમાંથી પસાર થતા છોકરાને હાક મારી : ‘એ ભાઈ, લાડુ મને શું કામ — મારે તો દાળભાત જ —’

શંકરલાલે કહ્યું : ‘હવે એંકા થયા એટલે’ અને આંખ મીંચકારતાં ઉમેર્યું : ‘પતવી જ દો’ને!’ સાથે જ પીઠ ફેરવતાં હાંક મારી : ‘ખૂણાના પાટલા પર દાળભાતની થાળી આવે...’

દાળભાતની રાહ જોતા દેવશંકર બાજુમાં બેઠેલા, પેલા ભલામણ કરનાર ભાઈ સાથે વાતે વળગ્યા. વાતમાં ખાસ કંઈ ન હતું : ‘જુલાબને લીધે એટલી બધી અશક્તિ આવી ગઈ છે કે ચૂલા પર ખીચડી મૂકી ખાવા જેટલાય હાલ નથી રહ્યા! એટલે મેંકુ લાવ વીશીમાં જ દાળભાતની થાળી!’

ત્યાં તો ભાત આવી લાગ્યો. વળી દેવશંકરે મોં બગાડતાં કહ્યું : ‘આ લાડુ તો તું ઉઠાવી જ જા ભાઈ !’

પણ પેલા છોકરાએ તો જાણે સાંભળ્યું જ નહિ. અને દેવશંકર લાડુને કોરે ખસેડી દાળભાત ખાવા વળ્યા....

કોણ જાણે કેમ દેવશંકરની બાજુના પેલા ભાઈએ પણ ખાવાની કંઈક ઉતાવળ કરીને પતાવી દીધું. જ્યારે બીજા લોકો પણ માલિકના સ્વભાવ ઉપર અંદરોઅંદર ટીકા કરી રહ્યા.

એકબે જણાએ તો બહાર વરિયાળી ખાતાં ખાતાં પરચૂરણ ઘરાકોના પૈસા લેતા શંકરલાલે કહ્યું પણ ખરું : ‘આ તમે ઠીક ન કર્યું હોં —’

‘મારોય જીવ તો બળે છે પણ શું કરું, ભાઈસાહેબ! એ ભાઈને તો ડઝન લાડવા વગર — ને આ મોંઘવારીના જમાનામાં અમારે પાછું — ને એ તો ઠીક પણ પાછા લાડુય ખૂટી પડ્યા છે.

‘રાંધનારા છોકરાઓને જ એકેકો મળે તો કેમ કહું.’

શંકરલાલની આ વાત સાચી લાગવા છતાંય કોઈને કંઈ ખાસદ સંતોષ ન થયો.

પણ, સાચું પૂછો તો ખુદ શંકરલાલનો જીવ પણ બળવા માંડ્યો હતો. અને તેથી જ તો એ ફરીથી અંદર આવ્યા ને દેવશંકરને કંઈક કહેવું હોય તેમ તક શોધતા એ જમનારાઓની થાળીઓમાં નજર નાખતા હુકમ આપી રહ્યા : ‘શાક આવે. ભજિયાં કોણ આપે છે?’...

પણ દેવશંકર તો એમને જોઈને ઊલટા છેક નીચી ડોક નમાવી થાળી પર મોં રાખી દાળભાત ખાવમાં જ પડી ગયા. એમનું ચાલત તો એ ઊંચી ડોક પણ કરત. પરંતુ, પેલી ગોજારી આંખોએ ન ચાલવા દીધું! ઊંચું

જોઈ સામે ઊભેલા શંકરલાલને કહ્યું : ‘જરા મોળી દાળ મંગાવો ને.’ અને ડાબા હાથની છેલ્લી બે આંગળિયો વડે આંખોના ખૂણા સાફ કરી રહ્યા.

‘મંગાવું, પણ...’ કહેતા શંકરલાલ છેક પાસે આવ્યા અને ધીમેથી — કંઈક લાચાર અવાજે કહ્યું : ‘આ લાડુ તો...બ્રાહ્મણ થઈને અન્નદેવને છાંડી ન મૂકશો!’

‘હા ભાઈ, પણ મેં તો જુલાબ લીધો!...જુઓને આ ભાત જ નથી ખવાતો!’ —અને આ સાથે જ દેવશંકર ઊભા થઈ ગયા. પહેરણ લઈ હાથ ધોવા માટે સીધા બહાર ચાલતા થયા.

શંકરલાલ જ નહિ, એ આખોય ઓરડો જાણે ઝંખવાણો પડી ગયો.

શંકરલાલ માટે આ ઓછું હોય તેમ દેવશંકરે વળી દોઢ રૂપિયો એમના હાથમાં મૂક્યો...શંકરલાલના સવાલ-જવાબ સાંભળવા ન રહેતાં ગળું સાફ કરી ; ‘તમારા લાડુ બગાડ્યા એ તો ખરું જ ને!’ કહેતાંકને એ પીઠ પણ ફેરવી ગયા.

બિચારો શંકરલાલ! એ તો બબૂચક બનીને, ખભે પહેરણ રાખી નાક નસીકતા અને આંખોના ખૂણા સાફ કરતા જઈ રહેલા દેવશંકરની પીઠ તરફ — ઉઘાડા અંગપટની એ જનોઈ તરફ તાકી જ રહ્યો!

એકાએક એ જાણે ભાનમાં આવ્યો. આ સાથે જ દેવશંકર પાછળ — લગભગ દોડવા લાગ્યો.

અડધી જ મિનિટમાં એણે દેવશંકરને પકડી પાડ્યો : ‘મને માફ કરો મહારાજ, મારી ભૂલ થઈ! તમે પાછા આવો, નહિ તો —’

દેવશંકરનાં ચશમાં નીચેથી ડબડબ કરતાં આંસુ ખરી પડ્યાં; માંડ બોલી શક્યા : ‘તમારો એમાં કશો...વાંક નથી!...આ મોંઘવારીમાં — ને તોય આવત, પણ મેં તો આજથી —’ અને શંકરલાલ સામે આંખો માંડી હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં વાક્ય પૂરું કર્યું : ‘લાડુ ખાવાનું જળ મૂક્યું છે!’ અને, ‘હું નહિ આવું’ કહી જાણે દોડી જ તા ન હોય એમ દેવશંકર માસ્તર ચાલતા થયા.

જ્યારે શંકરલાલ બૂમ મારી રહ્યો : ‘પણ, તો તમારા આ પૈસા તો લેતા જાઓ.’

પણ દેવશંકર તો — કદાચ શંકરલાલના એ શબ્દો સાંભળી પણ નહિ શક્યા હોય!

(‘વાત્રકને કાંઠે’, વાર્તાસંગ્રહ, ૧૯૫૧)

કવિતા

હજી નહીં – રાજેન્દ્ર પટેલ

એક પછી એક
સ્ટેશનો પાછળ છોડતી
ટ્રેનને મેં પૂછ્યું,
ક્યારે આવશે મારું સ્ટેશન?
એ અવિરત ગતિમાં સરતી જ રહી, કહેતી :
હજી નહીં !

તૈયાર થઈને બેઠો
બારી પાસે,
બહાર પસાર થતાં વૃક્ષ, ખેતર, મકાનો
સૌ કોઈ જાણે એનો પડઘો પાડે છે :
હજી નહીં, હજી નહીં!

રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ,
દિવસ ચાલ્યો ગયો,
સૂઈ જવા જતો સાંજનો સૂરજેય
વધુ એક દિવસ માટે બોલ્યો :
હજી વાર છે !

હરીફરીને
પગરખાં કાઢ-ઘાલ કરું,

બેગ ખોલ-બંધ કરું,
 ઘડિયાળ સામે વારંવાર જોઉં.
 એ સૌ કોઈ મારી સામે મીટ માંડી બેઠાં છે
 જાણે કહેતાં :
 હજી વાર છે,
 હજી વાર છે!

જે સમય મળ્યો એમાં
 બહારનાં પથરાતાં અંધારાંને
 સરી જતી ટ્રેનના અવાજોને
 દૂરની ટેકરીઓના ઓળાઓને
 તેની પર ઝળૂંબેલા
 ન દેખાતા આભને
 ચૂપચાપ પીધા કરું છું.*

‘પરબ’, મે ૨૦૧૪(*કવિએ સુધારેલો પાઠ)

ચરિત્ર

ખુશવંત સિંહ : એક શ્રદ્ધાંજલિ

– રમેશ ઓઝા

આપણા યુગના મોસ્ટ કલરફુલ બે માણસો કોણ એવો સવાલ જો કોઈ પૂછે તો હું બે નામ આપું; ઝોહરા સેહગલ અને ખુશવંત સિંહ. બન્ને લગભગ સમવયસ્ક હતાં. ૧૦૨ વર્ષના ઝોહરા સેહગલ આપણી વચ્ચે છે અને ખુશવંત સિંહ ઉંમરની શતાબ્દી પૂરી કરવાનું એક વર્ષ માટે ચૂકી ગયા. જીવનનો આનંદ કેવો હોય અને એને કેમ લૂંટાય એ આ બન્નેનાં જીવનમાં જોવા મળે છે. સુખ-દુઃખ, હતાશા-નિરાશા, સફલતા-નિષ્ફળતાના અનિવાર્ય માનવીય દ્વંદ્વથી કોઈ બચ્યું નથી અને આ બન્નેની વિશેષતા એ રહી છે કે તેમણે જીવનને આવા દ્વંદ્વથી લિપ્ત થવા દીધા વિના જીવનનો આનંદ લૂટ્યો છે અને એ અર્થમાં તેઓ બન્ને આપણા યુગના મોસ્ટ કલરફુલ માણસો છે. જેમણે બાલકીની અમિતાબ બચ્ચન અભિનીત ‘ચિની કમ’ ફિલ્મ જોઈ હશે તેને ૮૫ વર્ષનાં મસ્તીખોર દાદીમા (ઝોહરા સેહગલ)નો પરિચય હશે. એ મસ્તીખોર દાદીની જગ્યાએ મસ્તીખોર દાદાની કલ્પના કરવી હોય તો ખુશવંત સિંહને યાદ કરવા પડે.

ખુશવંત સિંહનો જન્મ અને ઉછેર ખૂબ ધનાઢ્ય પરિવારમાં થયો હતો એટલે તેમણે ભદ્ર વર્ગના ઢોંગ, સ્વાર્થ અને ગમે તેનો વિશ્વાસઘાત કરી શકતી બેવડી જીવનશૈલી બહુ નજીકથી જોઈ હતી. તેમના પિતા સર શોભા સિંહ અંગ્રેજ સરકારમાં ઊંચી વગ ધરાવનારા કોન્ટ્રાક્ટર હતા અને નવી દિલ્હીનું રાજ્યધાનીનું શહેર બંધાતું હતું ત્યારે તેઓ ખૂબ પૈસા કમાયા હતા. સર શોભા સિંહે શહીદ ભગત સિંહ અને બુટકેશ્વર દત્તને અદાલતમાં બોમ્બ ફેંકનારા આરોપી તરીકે ઓળખી બતાવ્યા અને તેમની વિરુદ્ધ જુબાની આપી હતી. દિલ્હીના સુજાન સિંહ પાર્કમાં ખુશવંત સિંહના પરિવારની મોટી એસ્ટેટ છે. કારણ આ હોય કે બીજું કંઈ, ખુશવંત સિંહનાં લખાણોમાં ઉચ્ચભૂ વર્ગના ઢોંગી લોકોની હળવી ઠેકડી હંમેશા જોવા મળતી હતી.

ખુશવંત સિંહે ઘણું લખ્યું છે, પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેમનું મોટા ભાગનું લખાણ આજ વાંચીએ અને કાલે ભૂલી જઈએ તો બહુ ખાસ નુકસાન ન થાય એવું પોપકોર્ન જેવું હતું. દુર્ભાગ્યે એટલા માટે કે તેમનામાં વાંચવું પડે અને વર્ષો સુધી યાદ રાખવું પડે એવું લખવાની ક્ષમતા હતી અને એવી કૃતિ આપી પણ છે, પણ એવું બહુ થોડું લખ્યું છે. ભારતના વિભાજન અંગેની તેમની નવલકથા ‘ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન’ વિભાજનસાહિત્યની અમર કૃતિ છે. આ નવલકથા આધારિત એ જ નામની ફિલ્મ બની હતી જે ખૂબ વખણાઈ હતી. બે ભાગમાં લખેલો શીખોનો ઈતિહાસ એ તેમના હાથે થયેલું બીજું મહત્ત્વનું કામ છે. સંશોધન, વિદ્વત્તા અને શૈલીનું સંયોજન કેવું હોય એની આ નમૂનારૂપ કૃતિ છે. ખુશવંત સિંહ એક એવા પ્રતિભાશાળી લેખક હતા જે છાપાંઓની કોલમોમાં વેડફાયા છે, જેમ આપણી ભાષામાં ચન્દ્રકાંત બક્ષી વેડફાયા.

ખુશવંત સિંહ ભાર વિનાના હળવાફૂલ લેખક હતા અને એવું જ પત્રકારત્વ તેમણે કર્યું હતું. તેમની આવી અનોખી શૈલીને કારણે ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયાના

‘ઈલસ્ટ્રેટેડ વીકલી’ ના તંત્રી તરીકે તેમણે એ સામયિકને સફળતાની જે ઊંચાઈ આપી હતી એ અનન્ય તો હતી જ, પણ અનુગામી માટે ત્યાં ટકી ન શકાય એવી હતી. ખુશવંત સિંહ વીકલીના તંત્રી તરીકે જોડાયા ત્યારે વીકલીનો ફેલાવો ૫૦ હજાર નકલનો હતો જે વધીને તેમણે વીકલી છોડ્યું ત્યારે સાડાચાર લાખ નકલ સુધી પહોંચ્યો હતો. ભારતીય પત્રકારત્વ માટે એ સીમાચિહ્ન ઘટના હતી તો એટલી જ સીમાચિહ્નરૂપ ઘટના એ પણ હતી કે તેમના વીકલી છોડતાંની સાથે જ વીકલીનું વેચાણ સડસડાટ નીચે ઊતરી ગયું હતું. ટિપિકલ ખુશવંત સિંહનું પત્રકારત્વ. એવું પત્રકારત્વ જે માત્ર ખુશવંત સિંહ જ કરી શકે, અનુગામી ન કરી શકે. વિશ્વપત્રકારત્વની દુનિયામાં આવી ઘટના બહુ ઓછી બની હશે. પાછળથી તેઓ ‘હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સ’ના તંત્રી થયા જેમાં તેમને સફળતા નહોતી મળી. મેઈન સ્ટ્રીમ જર્નલિઝમ તેમને માફક નહોતું આવ્યું, કારણ કે ટિપિકલ ખુશવંત સિંહના પત્રકારત્વ માટે ત્યાં જગ્યા નહોતી.

હળવાફૂલ જેવા ખુશવંત સિંહે મૂલ્યોને બાજુએ મૂકીને ગણતરીપૂર્વકનાં સમાધાનો કર્યાં છે, ગણતરીમાં ભૂલો કરી છે અને પ્રસંગોપાત્ત તેઓ મૂલ્યોની પડખે પણ ઊભા રહ્યા છે. દરેક સરેરાશ માનસમાં સ્વાર્થ અને વિસંગતિઓ હોય છે એમ ખુશવંત સિંહમાં પણ હતી. હળવાફૂલ એવા કે વખત આવે ત્યારે કબૂલ પણ કરી શકે અને અટ્ટહાસ્ય પણ કરી શકે. ઈમર્જન્સીમાં તેમણે ઈન્દિરા ગાંધીની તો ઠીક, સંજય ગાંધીની પણ ભાટાઈ કરી હતી. એના શિરપાવરૂપે રાજ્યસભાનું સભ્યપદ મેળવ્યું હતું. વિદ્વાન અને વિચક્ષણ હોવા છતાં રાજ્યસભામાં તેમનું યોગદાન શૂન્ય રહ્યું છે. તેમણે પોતે જ લખ્યું છે કે રાજ્યસભામાં ક્યારેક તેઓ સૂઈ જતા હતા, ક્યારેક નસકોરાં બોલાવનારા નેતાઓને જોતા રહેતા હતા, તો ક્યારેક મૂર્ખ નેતાઓનાં મૂર્ખ વિધાનોને અને તેમની ભૂલભરેલી અંગ્રેજી ભાષાને મનોરંજનની માફક ગણતા હતા. સંજય ગાંધીના અવસાન પછી તેમણે મેનકા ગાંધીને ટેકો આપવાની ભૂલ કરી હતી અને પરિણામે ઈન્દિરા ગાંધીની નજરમાંથી તેઓ ઊતરી ગયા હતા. તેઓ મેનકા ગાંધીના ‘સૂર્યા’ નામના સામયિકના તંત્રી થયા હતા અને ઈલસ્ટ્રેટેડ વીકલીથી તદ્દન વિરુદ્ધ દિશામાં જઈને પીળાં પત્રકારત્વનાં નવાં ધોરણો સ્થાપિત કર્યાં હતાં.

આવા ધારણા બહારના માણસ હતા ખુશવંત સિંહ. વળી આ ખુશવંત સિંહે ૧૯૮૪માં સુવર્ણ મંદિરમાં ઈન્દિરા ગાંધીએ લશ્કર મોકલ્યું એનો વિરોધ કરીને પદ્મભૂષણનો ઈલકાબ પાછો કર્યો હતો. લાલકૃષ્ણ અડવાણી તેમના અંગત મિત્રોમાંના એક હતા, પરંતુ ૧૯૮૮માં લાલકૃષ્ણ અડવાણીએ રથયાત્રા કાઢી અને ૧૯૯૨માં બાબરી મસ્જિદ તોડી પાડવામાં આવી એનો તેમણે શબ્દો ચોર્યા વિના વિરોધ કર્યો હતો અને અડવાણીની આકરી નિંદા કરી હતી.

તેમનાં લખાણો વાંચીને એવો વહેમ જાય કે ખુશવંત સિંહ મૂલ્યો વિનાના, શિથિલ ચારિત્ર્યવાળા, કોઈ પ્રકારની શિસ્ત વિનાના હેપી ગો લકી પ્રકારના માણસ હતા. આ તેમની મસ્તી હતી અને એવું પોતાના વિશેનું વ્યક્તિત્વ તેમણે ચાહી કરીને ઉપસાવ્યું હતું. વાસ્તવમાં ખુશવંત સિંહ શિસ્ત અને મર્યાદાના માણસ હતા. તેમની સાંજની મહેફિલ સાત વાગે શરૂ થઈને સાડાઆઠ વાગ્યે પૂરી થઈ જાય. બે પેગથી વધારે દારૂ પીએ નહીં અને પોતે બોલાવેલા મહેમાનોને વિના સંકોચે સાડાઆઠ વાગે એટલે વિદાય આપી દે. અંગત સંબંધોમાં તેમણે હંમેશાં વફાદારી અને મર્યાદા જાળવી છે.

નવનીત સમર્પણ, મે ૨૦૧૪

સિને-કાવ્ય
આસ્વાદ

ગીતકાર : ગુલઝાર

ગાયક : લતા મંગેશકર

સંગીતકાર : એસ. ડી. બર્મન

ફિલ્મ : બંદિની

મોરા ગોરા રંગ લઈ લે. મોહે શ્યામ રંગ દઈ દે
છુપ જાઉંગી રાત હી મેં, મોહે પી કા સંગ દઈ દે

મોરા ગોરા રંગ લઈ લે...

ઈક લાજ રોકે પઈયાં, ઈક મોહ ખીચે બૈયાં
જાઉં કિધર ન જાનૂં, હમકા કોઈ બતાઈ દે

મોરા ગોરા રંગ લઈ લે...

બદરી હટાઈકે ચંદા, ચુપકે સે ઝાંકે ચંદા
તોહે રાત લાગે બૈરી, મુસ્કાઈકે જી લજાઈ કે

મોરા ગોરા રંગ લઈ લે...

કુછ તો દિયા હૈ પાઈકે, કુછ પા લિયા ગંવાઈકે
કહાં લે ચલા હે મનુવા, મોહે બાવરી બનાઈકે

મોરા ગોરા રંગ લઈ લે...

આસ્વાદક- રાધેશ્યામ શર્મા

રસકવિ દયારામની છાંટ શાયર ગુલજારમાં છવાઈ હશે?

નીઓરિયાલિઝમ - નવ્ય વાસ્તવવાદ-થી પ્રભાવિત સમયે સિનેદિગ્દર્શક બિમલ રોયની નોંધપાત્ર ફિલ્મ 'બંદિની'માં દશ્યાંક પામેલું આ ગીત નાયિકા નૂતનની અવઢવ દશાનું યાદગાર ઉદાહરણ છે.

અહીં આપણે ફિલ્મની કથાનું, લતાના રણકેદાર કંઠનું, સંગીત ઉસ્તાદ બર્મન સાહેબના ઓર્કેસ્ટ્રાની નકશીકળાનું વિવરણ નથી કરતા. અહીં તો ધ્યાનાર્હ શાયર ગુલજારનું ગીત કાવ્યની કક્ષાએ કેવું ઊતર્યું છે એ જાણવું અને પ્રમાણવું છે.

જાણે રાધા-શ્યામની સ્નેહમાધુરીની કવિ જયદેવ યા સૂરદાસની છાપ લઈ આ પદ ઊતરી આવ્યું એમ પહેલી નજરે સંભળાય અને ભળાય. (બીજી નજર વિશે પછી...) રાધિકાજી અથવા કોઈ શ્યામમુગ્ધા ગોપિકાની અંતર-આરઝુ, પિયુમિલન માટે દેહરંગના વિનિમયની, અદલાબદલીની વૈકલ્પિક જુક્તિ દર્શાવતી અહીં સરસ વહી છે.

‘મોહે પી કા સંગ દઈદે’ પંક્તિમાં ભાવ-સારસ્વ નિચોવાઈ ઝમ્યું છે. મારો ગોરો રંગ લઈ શ્યામનો ગહન રંગ દઈ દે. પછી? ‘છુપ જાઉંગી રાત હી મેં.’

પ્રેમની પ્રબળતાની અનુભૂતિ, જેટલી છુપાઈ લપાઈને માણવાની મજા છે એટલી દિવસના ઉઘાડા અજવાળામાં સ્નેહાસક્ત પાત્રોને નથી થતી.

પ્રથમ અંતરામાં ‘પઈયાં-બૈયાં’ ઉભયનો પ્રાસ, નાયકાની લજ્જાની દશાનો ચિતાર આપે પણ સાથોસાથ ‘મેં ઈધર જાઉં યા ઉધર જાઉં’ એની અસમંજસતા પણ છતી કરે છે. નિર્ણય નથી લઈ શકતો એટલે પોકારી દે છે : ‘હમ કા કોઈ બતાઈ દે.’

વાદળીનો પરદો હટાવી ‘ચુપકે સે’ ઝાંકી જોઈ લેતો નાયક અહીં નાયિકાને પ્રેમાતુર તો લાગે છે (‘તોહે રાત લાગે બૈરી’માં તોય નટખટ પણ એટલો જ વરતાય છે : ‘મુસ્કાઈકે જી લજાઈકે.’ એ એવો મુસ્કુરાય છે કે નાયિકાનો જીવ લજાઈ જાય.

અંતિમ અંતરામાં, પ્રણયરસિકાએ પ્રાપ્ત કરીને અશુંકશું ખોઈ કાઢ્યું અને ગુમાવીને અશુંકશું મેળવી લીધું તે શું?

એવા ‘શું?’નું નામકામ ના પાડીને કવિએ વ્યંજના સિધ્ધ કરી છે. છેવાડે કડી કહી... ‘કહાં લે ચલા હે મનુવા, મોહે બાવરી બનાઈકે.’

ગોરીનો રંગ લઈ જઈ જાણે કે શ્યામ પ્રીતમ નાયિકાનું દિલ-મન લઈ એને બાવરી બનાવી ભાગી ગયો ત્યાં રચનાની પરાકાષ્ટા આવે છે. ગીત કાવ્ય બને છે નાયિકાની અંતરતમ ભાવસ્થિતિની સીધી અભિવ્યક્તિમાં. પરંતુ આ ગીતસર્જન વિશે મને વહેમ છે કે કદાચ આપણા રસકવિ દયારામ અને જયદેવ-સૂરદાસના કલ્પનાવિલાસનો ઇનડાઈરેક્ટ ઉતારો હોય. ગુલજાર જેવા અભ્યાસી કવિના સંગ્રહરાશિમાં દયારામનું પદ પણ કેમ ના સંઘરાયું હોય? ભક્તકવિની કૃતિમાં ગોપી કૃષ્ણને કહે છે : ‘કહાન કાળા છે, અડતાં હું કાળી થઈ જાઉં.’ તો કૃષ્ણ સામે પ્રશ્ન કરે છે :

‘તું મુજ અડતાં શ્યામ થાશે
તો હું કયમ નહિ થાઉં ગોરો?
ફરી મળતાં રંગ અદલાબદલી
મુજ મોરો તુજ તોરો.’

ગુલજારના ગીતમાં નાયિકા શ્યામ રંગ સાથે પોતાના અસલ રંગની અદલાબદલીનો પ્રસ્તાવ મૂકે છે, જ્યારે દયા-પ્રીતમની રચનામાં શ્યામ પુનઃ વર્ણવિનિમય કરી નિજી રંગ પ્રાપ્ત કરવાનું સૂચવે છે.

એ જમાનામાં ‘ફેર એન્ડ લવલી’ની વિજ્ઞાપનો દૂરધ્વનિ કે દૂરદર્શનમાં ક્યાંથી ઝળકવાની?

છતાં, ગોરા-સાંવરા, ગોરા-કાળા રંગની પ્રેમવિવાદમાં જરૂરિયાત પ્રમાણે રસિક જિકર તો થતી જ હતી!

કુમાર, મે ૨૦૧૪

પ્રવાસ

શિક્ષકની આંખે પ્રવાસ : પોંડિચેરી – હરેશ ધોળકિયા

શોધતાં શોધતાં અમારી હોટેલે પહોંચ્યા. "હોટેલ માસ" નામ હતું. ખબર નહીં કેટલા સ્ટારવાળી હોટેલ હતી. પણ રૂમમાં જતાં જ એ.સી.ના પંખાએ જે અવાજ સંભળાવવાનું શરૂ કર્યું, તેના કારણે તેના સ્ટાર અચાનક નીચે આવી ગયા. કહેવાથી બિચારો કોઈ રીપેર કરવા આવ્યો, પણ તે તો ન જ થયો, ઊલટું રીપેર કરનાર પણ તેના અવાજથી કંટાળીને ચાલ્યો ગયો. ફરી ફરિયાદ કરી તો રૂમ બદલાવી આપવાની ઓફર થઈ, પણ તે સિંગલ બેડરૂમ હતો. અહીં બે જણા હતા. અસ્વીકાર કર્યો. તો ચોવીસ કલાક પછી બદલાવી આપવાની ખાતરી આપી. અમે જવાબ આપ્યો કે આ અવાજથી જો ગાંડા નહીં થઈ ગયા હોઈએ, તો બદલાવશું.

ફેશ થઈ બહાર નીકળ્યા. ક્યાં જવું તે વિચાર કરવા લાગ્યા. પહેલાં વિચાર્યું કે "ઓરોવીલા" જોઈ આવીએ જેથી બીજા દિવસે શ્રી અરવિંદ આશ્રમ નિરાંતે જોઈ શકાય. પણ તપાસ કરતાં ખબર પડી કે તે તો પાંચ વાગ્યે બંધ થઈ જાય છે. સાડા ચાર તો વાગ્યા હતા અને તે પાછો પંદરેક કિલોમીટર દૂર હતો. તેથી માંડી વાળ્યું અને આશ્રમ જવા જ ઊપડ્યા. તે ખાસ દૂર ન હતો. ગાડીથી ત્યાં પહોંચ્યા.

કારમાંથી ઊતરી આશ્રમના દરવાજા નજીક આવ્યા. ખૂબ ભીડ હતી. અનેક પ્રવાસીઓ અને સ્થાનિક ભક્તો આવતા હતા. ત્યાં પણ ચપ્પલ ઉતારવાનું કહેવામાં આવ્યું. ઊતરી અંદર પ્રવેશ્યા. પ્રવેશ કરીએ તે પહેલાં તો સૂચનાઓનો મારો શરૂ થઈ ગયો. – અવાજ નહીં,... મોબાઈલ ઓફ કરો...ચૂપચાપ જોશો...વગેરે. ડોકું ધુણાવતા ધુણાવતા અંદર પ્રવેશ્યા. મકાનના ચોકમાં જ શ્રીઅરવિંદની સમાધિ હતી. તેની આસપાસ અનેક લોકો ચૂપચાપ ઊભા હતા. કેટલાક બેસી ધ્યાન કરતા હતા. કેટલાક તો સમાધિને વળગીને બેઠા હતા. અમારે શું કરવું તે નક્કી ન કરી શક્યા. એટલે ચૂપચાપ નજીક ગયા અને શાંતિથી ઊભા રહ્યા.

અને થોડી પળો શ્રી અરવિંદમાં મન સરકી પડ્યું. કેવા અદ્ભુત વ્યક્તિ હતા. બાળપણથી જ પ્રતિભાશાળી. અનેક ભાષાઓના નિષ્ણાત. પિતાએ પળેપળ ધ્યાન રાખ્યું કે તેમને ભારતીય સંસ્કૃતિનો સ્પર્શ જ ન થાય અને તે પૂરા વિલાયતી બને. આઈ.સી.એસ. બની અધિકારી બને. પણ કુદરત હસતી હતી. તેના મનમાં તો બીજો જ પ્લાન હતો. શ્રી અરવિંદે અચાનક આઈ.સી.એસ.માં ચાલીને નાપાસ થવાનું પસંદ કર્યું. તેમને બીજી વાર તક આપવામાં આવી, પણ તે ન ગયા. કોલેજમાં પણ પૂરો અભ્યાસ ન કર્યો અને ભારત પાછા વળ્યા. પિતા તેમને મળવા આતુર હતા, પણ ખોટા સમાચાર મળતાં તેમને આઘાત લાગ્યો અને તે આવે તે પહેલાં જ મૃત્યુ પામ્યા. શ્રી અરવિંદ પણ સીધા કલકત્તા ન જતાં વડોદરા આવ્યા અને મહારાજા સયાજીરાવ પાસે સેક્રેટરી તરીકે નોકરીએ રહી ગયા. પછી પ્રોફેસર અને આચાર્ય પણ થયા. પણ આ સમય દરમિયાન તે ક્રાન્તિકારીઓ સાથે ભળ્યા અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું. ટિળક સાથે ભળ્યા. સમાંતરે, યોગમાં ઊતર્યા અને સીધું નિર્વાણ જ મેળવી લીધું. ૧૯૦૫માં કલકત્તા ચાલ્યા ગયા. રાજકીય ક્ષેત્રે અતિશય સક્રિય થઈ ગયા. સરકાર તેમનાથી ધ્રુજવા લાગી. પરિણામે તેમને જેલમાં પૂરી દીધા. તો ત્યાં તેમને કૃષ્ણ વાસુદેવનો સાક્ષાત્કાર થયો. ગમે તેમ કરીને છૂટી ગયા. થોડા સક્રિય થયા પણ સરકારે તેમને પકડવાનું નક્કી કરતાં તે પ્રથમ ચન્દ્રનગર અને પછી પોંડિચેરી ચાલ્યા ગયા, બસ ! ત્યાં જઈ પલાંઠી વાળી બેસી ગયા અને યોગમાં આરપાર ઊતરી ગયા. અતિમાનસની સાધના કરી. ખૂબ લખ્યું. પણ ૧૯૧૪થી એક રૂમમાં બેસી ગયા તે બહાર જ ન નીકળ્યા. સંપૂર્ણ એકાંતમાં રહ્યા. ભાગ્યે જ કોઈને મળતા. મૃત્યુ પછી તેમનું શરીર જ બહાર આવ્યું અને આ સ્થળે તેમને સમાધિ આપવામાં આવી. એક અદ્ભુત, ન માની શકાય તેવું, ક્રાન્તિકારી, લેખક, કવિ, તત્ત્વજ્ઞાની, યોગી...નું જીવન એકી સાથે જીવ્યા. અદ્ભુત ગ્રંથો લખ્યા. "સાવિત્રી" જેવું રામાયણ અને મહાભારત પછી ૨૩૦૦૦ લીટીનું મહાકાવ્ય લખ્યું, વિશ્વમાં પહેલી વાર નવા જ યોગની સાધના કરી અને અતિમાનસ તત્ત્વને શરીરમાં, પૃથ્વી પર ઉતારવાનો પ્રયોગ કર્યો. તેમને વાંચતાં વાંચતાં દરેક વખતે એક વિચિત્ર આદરભાવ જ અનુભવ્યો હતો. અને આજે, પહેલી વાર, તેમની સમાધિ પાસે ઊભા હતા. તેની નીચે તેમનું તેજનાં વલયથી છલકાતું શરીર હતું. અતિમાનસનું સાક્ષી હતું. આત્યંતિક પ્રજ્ઞાનો ભંડાર હતું. ભલે સમાધિમાં કેદ હતા, છતાં આજે પણ સમગ્ર વિશ્વને સતત માર્ગદર્શન આપતા હતા. અનેક લોકો તેમને વાંચી-જાણી કૃતકૃત્ય થતા હતા. યોગમાં ઊતરતા હતા. સાધના કરતા હતા. એટલે જ આ પળે પણ અનેક લોકો શાંતિથી તેમનું સાંનિધ્ય માણતા હતા અને ગદ્ગદ્ થતા હા. અમે પણ અલબત્ત, અહીંનું વાતાવરણ થોડું ફોર્મલ હતું. સૂચનાઓ સતત અપાતી હતી. બીજું કશું જ જોવાની પરવાનગી નહોતી અપાતી. તેમનો રૂમ જોવો હતો, પણ રજા ન મળી. કારણ પૂછ્યું તો ત્રાસવાદીનો ભય બતાવ્યો. અમને થયું કે તો પછી અહીં આવવાનો અર્થ શો, જો તેમનો સાધના રૂમ જ જોવા ન મળે! ત્યાં જ હજી તેમનાં મોજાં ઘૂમતાં હશે. તેનો જ સ્પર્શ કરવાનો હતો. થોડા નિરાશ થઈ ગયા. વિનંતી કરી, પણ ના જ પાડી. એટલે બીજાં સ્થાન જોવાની હોશ ન રહી, સીધા બુક સ્ટોલમાં ચાલ્યા ગયા.

અને ફરી શરીરમાં ધ્રુજારી શરૂ થઈ, ફરી ડર લાગવા લાગ્યો કે જો ફરી પુષ્કળ પુસ્તકો ખરીદાઈ જવાશે તો શું થશે. જો કે તેમનાં મહત્ત્વનાં લગભગ પુસ્તકો ખરીદી જ લીધાં હતાં, તેથી ચિંતા ન હતી. પણ છતાં બીજાં પણ અનેક પુસ્તકો હશે જ, જે લોભાવશે, છતાં જોવાનું શરૂ કર્યું. "ના ના કરતે પ્યાર કર બેઠે" જેમ પુસ્તકો પસંદ થવા લાગ્યાં. શ્રીઅરવિંદના એક ડૉક્ટર શિષ્ય શ્રી નિરોદબરનનાં પુસ્તકો લોભાવતાં હતાં. શ્રીઅરવિંદ સાથેના તેમના વાર્તાલાપોના બે દળદાર ગ્રંથો હતા. સાથે તેમના સાથે થયેલ પત્રોના પણ બે દળદાર ગ્રંથો હતા. આ ચાર ગ્રંથો મારી બોચી પકડતા હતા કે મારે તે લેવા જ પડશે. વંચાશે કે કેમ તે શંકા હતી, પણ મારી સ્થિતિ 'માઈકોસોફ્ટ' ના નવા ભારતીય વડા સત્ય નાડાલ જેવી હતી જે કહે છે કે તે વાંચી શકે તેના કરતાં વધારે પુસ્તકો ખરીદે છે. સાથે બીજાં પણ નાનાં પુસ્તકો આકર્ષતાં હતાં. કાઉન્ટર પર જઈ પૂછ્યું કે આ પુસ્તકો પોસ્ટથી ભુજ મોકલી આપશો? જવાબ મળ્યો કે અહીં તો ખરીદવાં જ પડે. પોસ્ટ નથી કરાતાં. પણ હા, પાસે જ "શબ્દ" નામનો બીજો સ્ટોલ છે. તે જ આ બધું સાહિત્ય પ્રકાશિત કરવાની જવાબદારી સંભાળે છે. તે પોસ્ટ

કરી મોકલી શકે. એટલે આ સ્ટોલમાંથી પુસ્તકો લેવાનો વિચાર પડતો મૂક્યો. આમ પણ 'શબ્દ' જોવાનો ઈરાદો હતો જ. તેના દ્વારા જ અગાઉ પુસ્તકો મંગાવ્યાં હતાં. આભાર માની બહાર નીકળ્યાં.

સામે જ આ 'શબ્દ' પ્રકાશનની ઓફિસ હતી. ઘૂસ્યા. ત્યાં પણ એ જ મહાસાગર લહેરાતો હતો. ત્યાં તો વળી ફોટા, અગરબત્તી વગેરે બીજી વસ્તુઓ પણ હતી. પુસ્તકો તો જોઈ આવ્યા હતા. માત્ર પોસ્ટની તપાસ કરવાની હતી. કાઉન્ટર પર ગયા. તો અચાનક ખ્યાલ આવ્યો કે ત્યાં જે ત્રણ બહેનો બેઠાં હતાં, તેમાંથી એક ગુજરાતી હતાં. અમે હળવા થઈ ગયા. પૂછતાં તેમણે પણ ગુજરાતી હોવાની કબૂલાત કરી. એટલે વાતોએ જામ્યા. વળી, તે સિનિયર કર્મચારી હતાં. તેમને પૂછ્યું કે પોસ્ટથી પુસ્તકો મોકલી શકાશે? તેમણે હા પાડી. અમે તો આનંદમાં આવી ગયા. તરત પુસ્તકો પસંદ કર્યાં. દળદાર ગ્રંથો લઈ લીધા. બીજાં નાનાં પુસ્તકો પણ પસંદ કર્યાં. શ્રીમાતાજી ઓર્ગન વગાડતાં તેની સીડી જોઈતી હતી. તે તો ન હતી, પણ શ્રીમાતાજીના અવાજમાં એક પ્રવચન હતું, જેમાં આ ઓર્ગનનો થોડો પરિચય હતો. તે પણ પસંદ કરી. ઢગલો કાઉન્ટર પર મૂકી દીધો. ભુજમાં શ્રી અરવિંદ સ્ટડી સેન્ટર ચાલે છે તેના નામે પુસ્તકો ખરીદ્યાં એટલે સારું કમિશન પણ આપ્યું. થોડી બચત થઈ! તરત પૈસા ચૂકવી બહાર ભાગ્યા, જેથી બીજાં ખરીદાઈ ન જાય! પણ આ પ્રકાશનની ઓફિસમાં થોડો સમય ગાળવાની ભારે મજા આવી.

શ્રી અરવિંદના શાબ્દિક સાંનિધ્યમાં રહેવાનો ભરપૂર આનંદ માણ્યો. તેમના પર કેટલું લખાયું છે તે જોવાની તક મળી. તેમણે પણ કેટલું લખ્યું છે તે જોયું. હજાર-દોઢ હજાર પાનાંના પાંત્રીસ દળદાર ગ્રંથો છે તેમનાં લખાણોના. આટલી વ્યસ્તતા, તીવ્ર સાધના વચ્ચે ક્યારે લખ્યું હશે તેમણે! તે સમયના મહાન લોકોની વ્યસ્તતા અને છતાં તે વચ્ચે કરેલ સાહિત્ય સર્જન વિશે જાણીએ છીએ ત્યારે નવાઈ પામી જવાય છે કે તેઓ કેમ આ કરી શક્યા હશે. ત્યારે "ટાઈમ મેનેજમેન્ટ" કોને કહેવાય તેની ખબર પડે છે. ગાંધીજીની તો એકે એક મિનિટ વ્યસ્ત હતી. છતાં તેમનાં લખાણોના સો ગ્રંથો છે. લગભગ પચાસ હજાર પાનાં-લગભગ એક કરોડ શબ્દો! તો નેહરુએ પણ ઉત્તમ પુસ્તકો લખ્યાં છે અતિ વ્યસ્તતા વચ્ચે! અને અહીં પુષ્કળ સમય મળે છે, છતાં માંડ લખી શકાય છે. શ્રી અરવિંદના આ પાંત્રીસ ગ્રંથો એક તરફ લોભાવતા હતા, તો બીજી બાજુ શરમ પણ ઊભી કરતા હતા કે કેટલું આળસ અનુભવાય છે! શરમાતે શરમાતે અને અફસોસ કરતાં બહાર નીકળ્યા.

ધીમે ધીમે સાંજ પડતી હતી. એટલે બીજે ક્યાંય જવાય તેમ તો ન હતું. એટલે દરિયા તરફ જવાનું નક્કી કર્યું. દરિયો સામે જ હતો. અને દરિયો તો ખૂબ પ્રિય. બાળપણથી દરિયા તરફ આકર્ષણ રહ્યું છે. શાળામાં વેકેશન પડે અને માંડવીમાં માસીના ઘેર પહોંચી જવાય. અને ત્યાં સાંજ પડે અને દરિયા કિનારે પહોંચી જવાતું. તેનાં પાણીને સતત જોતા રહેતા. રમૂજમાં કહું છું કે જો ભુજ નિકાલ કરે, તો માંડવી જ પસંદ કરું. એટલે બાજુમાં જ દરિયો છે એમ સાંભળતાં જ કૂદકો મારીને કહ્યું, ચાલો, ત્યાં જ જઈએ.

તે સામે જ હતો, તેથી પગે જ ચાલવા લાગ્યા. થોડે દૂર ફ્રાન્સના કન્સ્યુલેટ જનરલની ઓફિસ હતી. ખૂબ સરસ મકાન. આમ પણ વર્ષો સુધી પોંડિચેરી ફ્રેન્ચ કબજામાં જ હતું. એટલે ત્યાંનાં બહુ ઘણાં મકાનો ફ્રેન્ચ સ્ટાઈલનાં હતાં. જોવાં ખૂબ ગમે. આ કન્સ્યુલેટનું મકાન પણ સરસ હતું. જૂની સ્ટાઈલનું. જોતા જોતા આગળ વધ્યા. અચાનક એક પહોળા રસ્તા પર આવી ગયા. અને લો! સામે જ દરિયો હાજર થઈ ગયો. દૃશ્ય જોઈ અમે તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. ત્યાંના વાતાવરણની ખૂબી એ જોઈ કે તે ખૂબ જ સ્પષ્ટ અને ઝળહળતું હતું. એટલું સ્વચ્છ હતું કે કદાચ જો અદૃશ્ય ઈલેક્ટ્રોન્સ પણ ત્યાંથી પસાર થાય તો તે પણ જોઈ શકાય. દેખાઈ જાય. સ્વચ્છ રસ્તા, શ્રેષ્ઠ મકાનો, ડૂબતા સૂરજનો ઉજ્જવળ પ્રકાશ અને દરિયાનું. ઘટ્ટ બ્લૂ પાણી! શું જોવું તેની સમજ પડતી ન હતી. આંખો સતત ચારે તરફ ઘૂમ્યા કરતી હતી. આટલી સ્વચ્છતા હોઈ શકે તે માની શકાતું ન હતું. અદ્ભુત અદ્ભુત વાતાવરણ હતું. થોડી વાર તો થોભી જ ગયા અને ચાર બાજુ ઘૂમ્યા કરતા હતા. પછી દરિયા કિનારે ફરવા લાગ્યા. અનેક લોકો ત્યાં ફરતા હતા. ભારતીય અને વિદેશી પ્રવાસીઓ હતા અને સ્થાનિક લોકો પણ સાંજે ફરવા આવ્યા હતા. અમે પણ તેમની સાથે જોડાઈ ગયા અને કિનારે કિનારે ચાલવા

લાગ્યા. સામે પોંડિચેરીનું સચિવાલય, બીજી સરકારી કચેરીઓ અને એક એકથી ઉત્તમ મકાનો ધરાવતી હોટેલો હતી. એક છેડે જૂની દીવાદાંડી પણ દેખાતી હતી. બે છેડા વચ્ચે વોર મેમોરિયલ હતું. તેમાં વચ્ચે ગાંધી જીની વિશાળ પ્રતિમા મૂકી હતી. તેની ચારે તરફ સ્તંભો હતા. અનેક લોકો ત્યાં ફોટા પડાવતા હતા. આસપાસ નાસ્તાવાળા દેખાતા હતા. અમારી આંખો તો અટકવાનું નામ જ લેતી ન હતી.

એક વિચિત્ર અને શરમ આવે તેવું દૃશ્ય જોયું. એક વિદેશી છોકરી દરિયા કિનારે આવેલ મોટા મોટા પથ્થરોમાં હાથ નાખી કશુંક કાઢતી હતી. અમને થયું કે તે કરચલા કાઢે છે. થોડી ઘૂણા ચડી. પણ બીજા દિવસે છાપામાં વાંચ્યું કે તે મેકસીકન છોકરી હતી. તે ત્યાં કલાનો અભ્યાસ કરતી હતી. દરિયા કિનારે આધ્યાત્મિક ભારતીયો સતત જે કચરો નાખતા હતા જે આ પથ્થરો નીચે ભરાતો હતો, તેને આ છોકરી, તેના મિત્રોની મદદથી, રોજ સાફ કરતી હતી! નગરપાલિકાનું કામ તે કરતી હતી. આ જાણ્યું ત્યારે શરમ આવી અને તેના પર શંકા કરવા બદલ વધારે શરમ આવી. "આપણા પર્યાવરણ"ની ચિંતા વિદેશી વ્યક્તિ કરે અને તેને મદદ કરવાને બદલે તેને વધારે કામ મળી રહે માટે વધારે કચરો કરતા લોકો જોઈ શરમ અને ગુસ્સે થતો હતો. દરિયો પણ આટલો સ્વચ્છ હતો કે રસ્તા પણ આટલા સ્વચ્છ હતા, તે પણ કદાચ જૂના ફ્રેન્ચ સંસ્કારનું પરિણામ હશે. આપણા લોહીમાં તો સ્વચ્છતા રાખવી એ સ્વભાવ નથી. આપણે તો "ગંદકી એ જ પ્રભુતા"માં માનનારા છીએ. બીજા દિવસે ગયા અને જોયું ત્યારે માથું નીચું થઈ ગયું.

એવી જ બીજી, હવે નવાઈ ન લાગતી, વિચિત્રતા એ જોઈ કે આટલા અદ્ભુત દરિયા કિનારે અને અતિ સુંદર દૃશ્યો વચ્ચે ફરતા લોકોમાંથી મોટા ભાગના લોકો તેને જોવા-માણવા બદલે મોબાઈલમાં જ વ્યસ્ત હતા. મોબાઈલ સામે આ અદ્ભુત સૌંદર્ય પણ હારી જતું દેખાયું. આવ્યા હતા આ દરિયો જોવા, તેને માણવા, આરામ કરવા અને છતાં વ્યસ્ત તો હતા આ મોબાઈલમાં જ. તેના પર મોટા ભાગના વેપારની જ વાતો કરતા હતા કે કોઈ ફરિયાદ કરતા હતા! ચહેરા પરથી કે હાથ હલાવવા પરથી પકડાતું હતું. લાગે છે કે આ મોબાઈલ સૌંદર્યના બધા જ ખ્યાલોનો વિનાશ કરી નાખશે. જીર્ણ રોગ બની ગયો છે તે, આશ્રમમાં પણ હાથ જોડી કહે તા હતા કે મહેરબાની કરી મોબાઈલની સ્વિચ ઓફ રાખો! ગુસ્સો કરવો કે દયા કરવી-સમજ નહોતી પડતી. ફરવાનું વધ્યું છે. સગવડો વધી છે. સમજ પણ વધી છે, પણ આ મોબાઈલ તે બધાનો આહાર કરી જાય છે. આવાઓ માટે ખાસ પ્રકારની દીવાદાંડીની જરૂર છે તેવું લાગ્યું.

લગભગ એકાદ કલાક દરિયા કિનારે ફરતા રહ્યા. ધરવ વળતો જ ન હતો. પણ હવે અંધારું વધાવ લાગ્યું હતું. હોટેલ પણ દૂર હતી. તેથી પાછા આશ્રમ પાસે પણ હવે શાંતિ થઈ ગઈ હતી. રસ્તો સૂમસામ હતો. કારમાં બેસી બજાર જોતા જોતા હોટેલમાં પાછા આવ્યા. થોડો આરામ કરી જમવા ગયા. ફરી એ જ દક્ષિણ ભારતીય ભોજન જ હતું. સ્થાનિક ક્યારેક જે આનંદથી ખાતા હોઈએ છીએ, તે અહીં સતત સામે આવતું હોવાથી અનિચ્છાએ ખાવું પડ્યું.

પ્રગતિશીલ શિક્ષણ, મે ૨૦૧૪

કવિતા

ખાલી શકુંતલાની આંગળી

કેમ સખી, ચીંધવો પવનને રે હું તો ખાલી શકુંતલાની આંગળી

ઝંઝાના સુસવાટા પાંખમાં ભરીને ઊડું આખું ગગન મારી ઈચ્છા
વહેલી પરોઢના ઝાંખા ઉઘાડમાં ખરતાં પરભાતિયાનાં પીંછાં

બે કાવ્યો :
– અનિલ જોશી

ઉરમાં તે માય નહીં ઊઠતો ઉમંગ, મને આવીને કોઈ ગયું સાંભળી
કેમ સખી, ચીંધવો પવનને રે હું તો ખાલી શકુંતલાની આંગળી

ઝૂકેલી ડાળખીનો લીલો વળાંક લઈ એવું તો મન ભરી ગાતો
કાંઈ એવું તો વન ભરી ગાતો,
જંગલમાં ધોધમાર વરસે ગુલમ્હોર! ક્યાંક કાગડો થઈ ન જાય રાતો

આજ મારી ફુંકમાં એવો ઉમંગ સખી, સૂર થઈ ઊડી જાય વાંસળી
કેમ સખી, ચીંધવો પવનને રે હું તો ખાલી શકુંતલાની આંગળી

(બરફનાં પંખી)

બરફનાં પંખી

અમે બરફનાં પંખી રે ભાઈ, ટહુકે ટહુકે પીગળ્યાં.

લૂમાં તરતો ઘોર ઉનાળો

અમે ઉઘાડે ડિલે,

ઓગળતી કાયાનાં ટીપાં

કમળપાંદળી ઝીલે;

ખરતાં પીંછે પડછાતી બખ્ખોર મૂકીને નીકળ્યાં!

અમે બરફનાં પંખી રે ભાઈ, ટહુકે ટહુકે પીગળ્યાં.

લીલાંસૂકાં જંગલ વચ્ચે

કાબરચીતરાં રહીએ,

નભમાં ઊડતાં સાંજ પડે તો

સોનલવરણાં થઈએ;

રાત પડે ને ડાળ ઉપરથી કોયલ થઈને ટહુક્યાં!

અમે બરફનાં પંખી રે ભાઈ, ટહુકે ટહુકે પીગળ્યાં.

હાસ્ય

(બકુલ ત્રિપાઠી આપણા એક મહત્વના હાસ્ય-નિબંધકાર હતા. એમના નિબંધોમાં મરમાળા હાસ્ય ઉપરાંત નાટ્યાત્મકતા પણ રસપ્રદ હતી. એમણે કેટલાંક હાસ્ય નાટકો તથા નાટકોના અનુવાદો કરેલા એ પણ લાક્ષણિક હતા. અહીં વાંચીશું એ હાસ્ય-લેખ બકુલભાઈની રમૂજવૃત્તિનો એક સરસ નમૂનો છે.)

ઉનાળો વીતતાં ચોમાસું બેસવાથી અનેકને આનંદ થતો હશે. ચાતક અને મયૂરથી માંડી ડૉક્ટરો અને છત્રી સમી કરનારા સુધીનાઓનાં હૃદય વર્ષાના આગમને નાચી ઊઠે છે. ત્યારે અમારા એક સુનીલભાઈના મોં પર સહેજ ગમગીની જોઈને મને નવાઈ લાગી.

‘કેમ સુનીલભાઈ, સગાંસ્નેહી તો સૌ કુશળ છે ને?’

‘હેં? હા, કેમ એમ પૂછવું પડ્યું?’ એમણે કહ્યું.

‘ના, તમારા મોં પર આ વિષાદ...’

‘ઓહો, એ તો કંઈ નહીં, એક વિચાર આવી ગયો.’ એમણે મોં પર સહેજ સ્મિત લાવીને કહ્યું.

‘શેનો વિચાર આવી ગયો? કંઈ ‘મેઘદૂત’ જેવું વાંચવા માંડ્યું છે કે શું?’

‘ના ભાઈ, ના. બીજો વિચાર.’

‘પણ શેનો?’

‘જુઓ, મને એમ થયું કે આ ચોમાસું આવ્યું એટલે હવે ચંપલની મજા ગઈ! નવાં ચંપલ વસાવવાની મજા ચોમાસામાં નહીં આવે.’

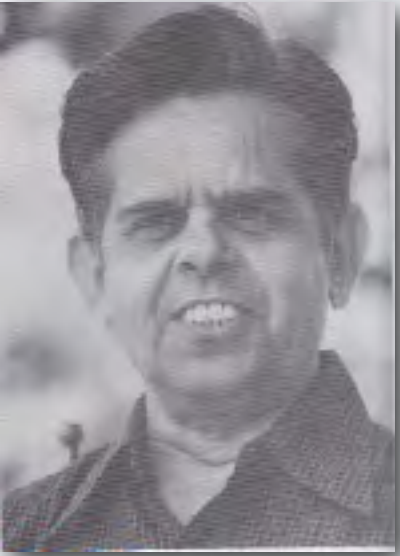
‘કંઈ નહીં, પૈસા બચ્યા!’ મેં આશ્વાસન આપ્યું.

‘પૈસાનો આમાં સવાલ જ નથી. તમે ઊંધું સમજ્યા. ચંપલ વસાવવાં એનો અર્થ ચંપલ ખરીદવાં એવો નથી થતો. મને તો દીનદયાળુ ભગવાન જ ચંપલ આપી રહે છે!’ એમણે હસતાં હસતાં કહ્યું.

અને પછી મારા મનમાં જ્ઞાનનો ઉદય થયો. સુનીલભાઈ અમારા, છે પૂરેપૂરા પ્રામાણિક અને એમના ચંપલના શોખ માટે જાણીતા પણ છે. દર મહિને-પંદર દિવસે

ચંપલ ચોરવાં!

– બકુલ ત્રિપાઠી

બકુલ પદ્મમણિશંકર ત્રિપાઠી
(જ. ૨૭-૧૧-૧૯૨૮
– અવ. ૩૧-૮-૨૦૦૬)

એમના ચરણકમળમાં નવાં ચંપલ જોઈને ઘણા નવા મિત્રોને નવાઈ લાગતી પણ દીનદયાળુની કૃપાની વાત એ કરતા ત્યારે એનો ભેદ ખૂલી જતો.

દોઢેક વર્ષ પહેલાં એ એકવાર મંદિરે ભગવાનનાં દર્શન કરવા ગયેલા. સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી દેવને નમસ્કાર કરીને એ બહાર આવ્યા ત્યારે એમણે જોયું, કે એમનાં ચંપલ અંતર્ધાન થઈ ગયેલાં. મંદિરને ઓટલે શોભી રહેલા આખા ય સમુદાયને એમણે ઉથલાવી જોયો, પણ ગુમાવેલી તકની જેમ એ ગયેલાં ચંપલ પણ પાછાં ન જ આવ્યાં. ‘હરિ ઈચ્છા’ કહીને એ ઘેર આવ્યા.

પછી, એમના શબ્દોમાં કહું તો— ‘હું બીજે દિવસે દેવનાં દર્શન કરવા ગયો. મેં મારાં ગયેલાં ચંપલ પાછાં મળે એવી પ્રાર્થના કરી અને ભક્તિભાવભર્યા હૃદયે હું બહાર નીકળ્યો. અને મેં શું જોયું? મારાં ખોવાયેલાં જૂનાં ચંપલ જેવી જ કોઈ બીજાનાં ચંપલની નવી જોડ ત્યાં પડી હતી! મને થયું, ખરેખર અંતર્યામીની લીલાનો પાર પામી શકાય એમ નથી! મારે વા’લે નરસિંહની હૂંડી સ્વીકારી, ભક્તોની લાજ રાખી, બિલાડીનાં બચ્ચાંને બચાવ્યાં અને મારા જેવા અદના ભક્તોનો પોકાર સુણીને ચંપલ અપાવ્યાં... અને પછી તો, ‘ધન્ય પ્રભુ, ધન્ય દયાળુ, ધન્ય કૃપાળુ’ કહેતાં કહેતાં મેં એ નવાં ચંપલ પહેરીને આર્દ્ર હૃદયે ગૃહ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું...

તે દિવસથી એ દર અગિયારશે દેવનાં દર્શને જઈ જૂનાં ચંપલ મૂકી નવાં પહેરી લે છે અને હરિના ગુણ ગાતા ગાતા પાછા આવે છે. બીજી બધી રીતે સુનીલભાઈ પ્રામાણિક માણસ છે. બસમાં એ ટિકિટ ખાસ માગીને લઈ લે છે. એકવાર એક જણનો પડી ગયેલો રૂમાલ, એ ખાસ પાછળ દોડીને આપી આવેલા પણ ખરા. આમ છતાં ચંપલની બાબતમાં એમની આ પ્રભુ પરની શ્રદ્ધા અને એથી થતું કાર્ય મને-અમને ઠીક નહો તું લાગતું. આજે મેં એ કહેવાની તક ઝડપી લીધી.

‘આ ઠીક ના કહેવાય, સુનીલભાઈ.’ મેં કહ્યું.

‘શું? આ જોડને? બહુ સારી નથી. પણ શું થાય, તે દિવસે મંદિરમાં બીજી કોઈ વધુ સારી જોડ આવી જ ન હતી, એટલે શું થાય? આ જ લેવી પડી!’

‘હું તમારી ચંપલની જોડની વાત નથી કરતો, તમારી ચંપલ ચોરીની વાત કરું છું. તમે આમ બીજાનાં ચંપલ ઉઠાવી લાવો એ ઠીક ન કહેવાય.’

‘તમને એ ઠીક નથી લાગતું કારણ તમારી દષ્ટિ ટૂંકી છે. તમે જરાક ઊંડો વિચાર કરશો તો સમજાશે કે ચંપલ ચોરવામાં હું કંઈ જ ખોટું નથી કરતો, મારી સજ્જનતાને એથી ઊંની આંચ નથી આવતી.’ અને એમ કહીને એમણે મને પોતાની ફિલસૂફી સમજાવી.

એમના કહેવા મુજબ સમાનતા, માનવ માનવ વચ્ચેનો બંધુભાવ અને સામાજિક એકતામાં માનનારા માણસ માટે ચંપલ ચોરવામાં કંઈ પાપ નથી. હા, એમણે પોતાનાં ચંપલ મંદિરમાં ખોયાં ન હોત તો એમને બીજાનાં ચંપલ ચોરવાનો અધિકાર ન હતો. પણ સૌથી પહેલાં એમણે અજાણતાં-અનિચ્છાએ પણ જગતને પોતાનાં ચંપલની ભેટ ધરી દીધેલી; એટલે એ રીતે જગત પાસેથી બીજાં ચંપલ લેવાનો અધિકાર એમને આપોઆપ મળી રહેતો હતો! અને હજીય એ જ્યારે ચંપલ લઈ આવે છે, ત્યારે જૂનાં ચંપલ મૂકીને જ નવાં લઈ આવે છે — એમ ને એમ કંઈ બીજાનાં ચંપલ ઉઠાવી લાવતા નથી. જોકે એમણે મૂકેલાં ચંપલ પણ કોઈનાં ચોરેલાં જ હોય છે.

જગતમાં આપણે સૌ એકબીજાનાં ચંપલ ચોરતા થઈ જઈએ તો સૌને લાભ થાય, સૌને નવીનતાનો આનંદ મળે અને છતાં કોઈને નુકસાન ન થાય એમ સુનીલભાઈ માને છે. ‘હું તમારાં ચંપલ ચોરી લઉં, બદલમાં તમે અ નાં ચંપલ ઉઠાવી લો, અ વળી બ નાં ચંપલનું હરણ કરે. બ એમ જ ક ને ચંપલની ચિંતાથી મુક્ત કરે, ક બીજે દિવસે ડ નાં ચંપલ ચોરી કરી લે. અને એમ ને એમ ચક્ર ફરતું ફરતું એકાદ મહિનાને અંતે કોઈ જ મારાં

ચંપલ ચોરી લે ત્યાં સુધી આવીને પૂરું થાય. એટલે હું ફરીથી તમારાં ચંપલ ચોરું, તમે અનાં ચંપલ ઉઠાવો, અ વળી બનાં ઉઠાવે અને પછી મહિને બે મહિને ફરતી ફરતી એ અપહરણની લીલા મને આવરી લે, અને મેં તમારી પાસેથી ચોરેલાં ચંપલ કોઈ મારી પાસેથી ઉઠાવી જાય. ભક્તસમુદાય મોટો હોય તો આ વર્તુલ મોટું રહે, નહીં તો નાનું, પણ આમ થાય તો સૌની પાસે સદાય ચંપલની એકાદ જોડ રહે અને છતાં ય દર મહિને સૌને જુદી જુદી જાતનાં ચંપલ પહેર્યાની મજા મળી રહે. અલબત્ત, એમાં એક શરત રહે છે. દરેકે પોતાની એકાદ જોડી મૂકીને જ બીજાની જોડી લેવી જોઈએ પણ શરત પળાય તો આવી ચંપલની ચોરીઓ સામાજિક સહકારનો એક અદ્ભુત પ્રયોગ બની રહી શકે એમ છે!

પચવામાં જરા ભારે પડે એવી આ ફિલસૂફી મને સમજાવીને સુનીલભાઈએ ઉમેર્યું : ‘મારી તો ભાઈ, આ ફિલસૂફી છે. એટલે દર અગિયારશે ચંપલ ચોરવા છતાં હું તો મારી જાતને પ્રામાણિક માનું છું. પૂરેપૂરો પ્રામાણિક! જગત આપણાં ચંપલ ઉઠાવી લે તો આપણે જગતનાં ચંપલ ઉઠાવી લઈએ, એમાં ખોટું શું? હું?’

હું ચંપલ ચોરતો નથી. તમે ય નહીં ચોરતા હો. એટલે આપણને સુનીલભાઈની ચંપલ ચોરવાની –ખાતાં સરભર કરવાની રીત રમૂજભરી લાગે છે, પણ ક્યારેક શાંતિથી વિચાર કરતાં મને થાય છે કે આજે આપણે સૌ આપણા જીવનના એકેએક ક્ષેત્રમાં અજાણતાં પણ આ જ ફિલસૂફી નથી અપનાવી રહ્યા?

કોઈએ મારું લીધું એટલે હું બીજા કોઈનું લઉં એટલે પાસાં સરભર. દુનિયાએ મારી પાસેથી લીધું એટલે મને દુનિયા પાસેથી તક મળ્યે એટલું જ ઝડપી લેવાનો અધિકાર મળી જાય છે, એવું આપણે પણ નથી માનતા? તમારો શેઠ તમારી પાસે ખૂબ મહેનત કરાવી બદલામાં થોડુંક જ આપે છે; એથી તમે તમારા નોકર પાસે એવી જ મહેનત કરાવી ઓછું આપો છો. એ નોકર વળી એવી જ રીતે બીજાને ચૂસવાનો પોતાનો હક્ક માની લે છે! તમારાં પત્ની મોટું ઊઠવાથી તમારા પર ગુસ્સે થાય છે એટલે તમે બસ કંડક્ટર પર ગુસ્સે થાઓ છો. કંડક્ટરનો મિજાજ છટકે છે એટલે એ કોઈ પેસેંજરને છણકો કરી બેસે છે. પેસેંજર શ્રીમાન વળી એથી ચિડાઈને ઓફિસના પટાવાળાને ધમકાવી નાખે છે. પટાવાળાનો મિજાજ બગડે છે એટલે ઘેર જઈને એ એની પત્નીને પાંસરી કરે છે અને એની પત્ની બાળકોને ખોખરાં કરી મૂકે છે. એમ છટકેલા મિજાજનું ચંપલની ચોરી જેવું ચક્ર ચાલ્યા કરે છે. દરેક જણ માની લે છે કે કોઈએ મને લૂંટ્યો-દૂભવ્યો એટલે બીજા કોઈને દૂભવવાનો હક્ક મને મળી જાય છે!

નાનપણમાં નિશાળના દોસ્તોએ તમને ખીજવ્યા હશે, તમારાં કુટુંબીજનોએ તમને દબાવ્યા હશે, તમારા શિક્ષકે તમને છંછેડ્યા હશે, એના બદલામાં મોટા થઈને તમે તમારાં બાળકોને, તમારી પત્નીને, તમારા નોકરોને એ જ અપમાનો અપર્ણા કરો છો. એ વળી એક હાથે લઈ, બીજે હાથે કોઈ બીજાને એ અણગમાનો હાર પહેરાવી દે છે. જગતના મોટા લૂંટારાઓ પણ પોતાને કોઈએ કરેલા અન્યાયના બદલામાં આખા જગત પર વેર લેવા તૈયાર થઈ ગયા હોય છે તે આ જ રીતે.

આપણે મન જગતમાં બે જ પક્ષો છે : ‘હું’ અને ‘જગત!’ મારા પ્રત્યે જગતે જે વર્તન દાખવ્યું તે હું જગત પ્રત્યે દાખવીશ. કોઈએ ગઈ કાલે મારાં ચંપલ ચોર્યાં, તો આજે હું બીજા કોઈનાં ચંપલ ચોર્યાં, તો આજે હું બીજા કોઈનાં ચંપલ ચોરીશ. કોઈએ મને ગઈ કાલે ખોટો રૂપિયો વળગાડ્યો તો આજે હું બીજા કોઈને એ રૂપિયો વળગાડી દઈશ. ફિલસૂફી અનેકવાર થોડે કે વત્તે અંશે આપણને દોરે છે. જાણે એક બાજુ આપણે પોતે — શ્રીયુત હું — હોઈએ અને બીજી બાજુ મોરચો બાંધીને જગત હોય અને એ બેનો સંઘર્ષ એ જ જીવનનું સાચું સ્વરૂપ હોય એમ આપણે વર્તીએ છીએ !

‘પણ ખરું જોતાં જગત જેવું કંઈ છે જ નહીં! ચમકશો નહીં. હું ‘બ્રહ્મ સત્ય, જગન્મિથ્યા’ કહેતા કોઈ યોગીની ભાષામાં વાત નથી કરતો. હું તો એટલું જ કહું છું કે આપણે જે અર્થમાં અજાણતાં, અભાનપણે, જગત આખાને એક વ્યક્તિ સમજી બેસીએ છીએ એ ખોટું છે. દુનિયા તો અનેક વ્યક્તિઓની બનેલી છે.

આપણા જેવા જ અનેક 'હું' ઓનો મેળો એટલે જગત. જગત એ રેલવે કંપની જેવી કોઈ કંપની નથી. રેલવે કંપનીએ તમને લૂંટ્યા હોય અને તમે એ બીજી કોઈ રીતે વસૂલ કરો એમાં કદાચ ન્યાય હશે; પણ જગત આખાની જોડે એ રીત ન અજમાવાય. કાલે જેણે આપણાં ચંપલ લીધાં તે અને આજે આપણે જેનાં ચંપલ લઈએ છીએ એ જુદી જ વ્યક્તિઓ છે, તેમ કાલે આપણને ખોટો રૂપિયો વળગાડી જનાર અને આજે જેને આપણે એ રૂપિયો પધરાવીએ છીએ એ માણસ — એ બે પણ તદ્દન જુદી જ વ્યક્તિઓ છે. આપણે એ રીતે ઉપાધિઓનો હવાલો નાંખી દઈ ખાતું સરભર નથી કરતા, પણ નવાં દેવાં કરતા જઈએ છીએ. કોઈને મારી નથી પડી તો કોઈની મારે શું કામ દરકાર રાખવી? — એ ભાવ રાખીને આપણે વર્તીએ છીએ, ત્યારે આપણે ભૂલી જઈએ છીએ કે એ બંને 'કોઈ' જુદા છે. તમારી દરકાર ન રાખનાર 'કોઈ' અને જેની દરકાર તમે નથી રાખતા એ 'કોઈ' જુદા છે. એ ભિન્નતા ભૂલી જવાથી જ આપણે આ જગતમાં ગોટાળેગોટાળા ઊભા કરીએ છીએ, ચિંતાઓ, વેદનાઓ, ઉપાધિઓની વણજાર અખંડ રાખીએ છીએ, અપકારોનું ચક્ર ફરતું રાખીએ છીએ.

સૃષ્ટિમાં હું અને દુનિયા એ બે જ પક્ષો નથી. પણ હું, તમે, તે, અને તે અને તે....એમ આપણા જેવી અસંખ્ય વ્યક્તિઓથી એ શોભી રહ્યું છે! અમુક 'તે'નો બદલો બીજા 'તે' પર લઈને મનને મનાવવું કે જગતે મને જે કર્યું તે જગતને સામું કરીને મેં ખાતું સરભર કર્યું છે, એ અંતે તો સુનીલભાઈની ચંપલચોરીની ફિલસૂફી અપનાવ્યા જેવું જ કહેવાય ને? અને છતાં ય આપણામાંના મોટા ભાગના ઘણી વાર એ ફિલસૂફીના આધારે જ વહાણ હંકાર્યે રાખે છે!

(“સચરાચરમાં”, નિબંધસંગ્રહ, ૧૯૫૫)

લોકગીત

મેઘો વરશ્યો રે કાળી કોટ્યોનો મેઘ,
આજુનો ચડિયો રે, મેઘો ક્યાં વરશ્યો?

વરશ્યો વરશ્યો રે, મારા દાદાને દેશ,
પછી રે વરશ્યો ચારે દેશોમો.

વે'લા આવો રે નાંની નણદીના વીર,
તમારે સાથીડે હળ જોડિયો.

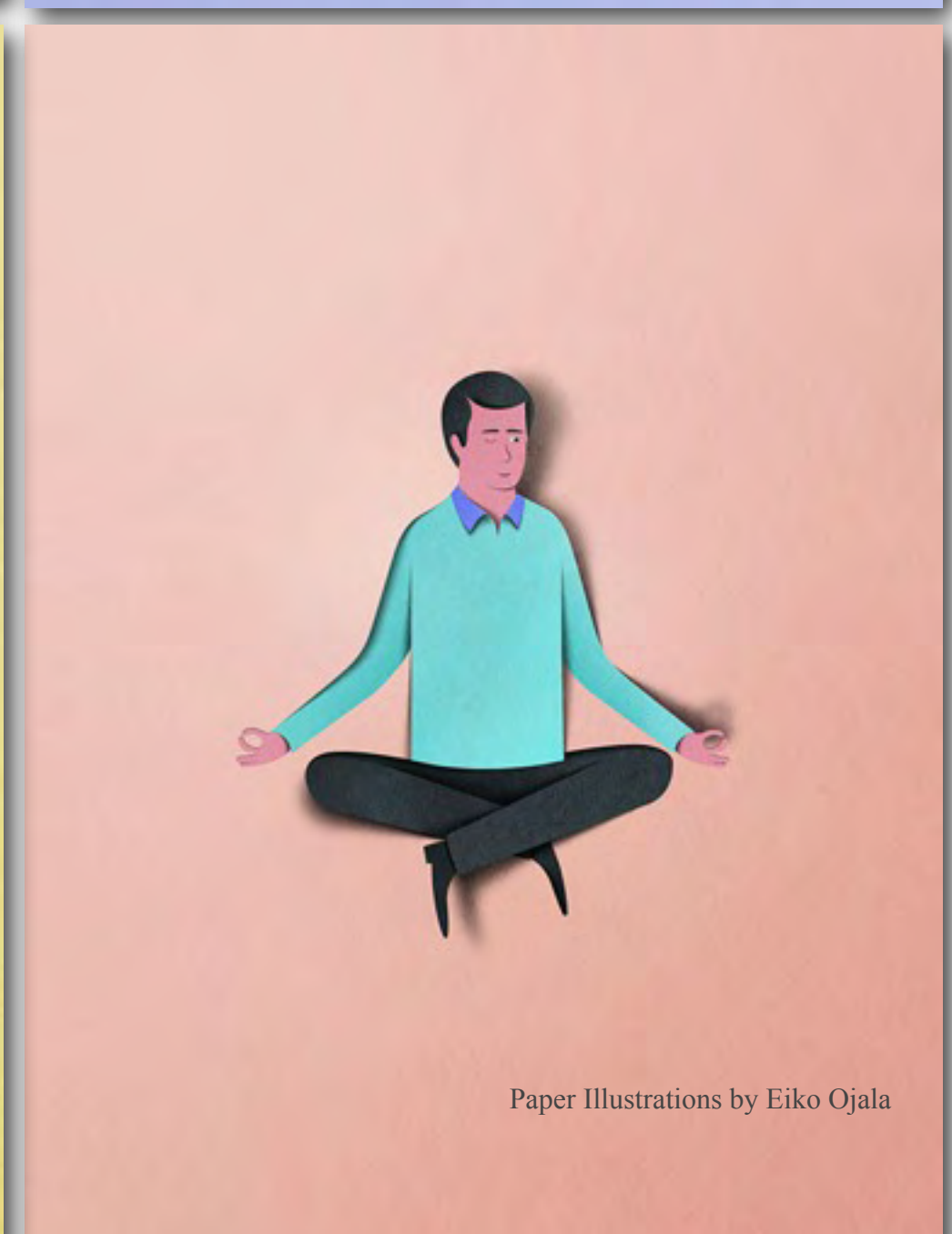
ક્યમ કરી આવું રે મારી ઘેલેરી નાર્ય!
વચમો આબુગડના ડુંગરા.

મોકલુંમોકલું રે મારી મૈયરના ઓડ,
ડુંગરા કોરાઈ વે'લા આવજ્યો!

...વે'લા આવજ્યો

[ચોમાસું આવે ને દૂર દેશાવર ગયેલો પ્રિયતમ સાંભરે. એ કહે છે : આ વરસાદ તો કાળો ડિબાંગ ચડ્યો છે પણ અહીં(આજુનો) ચડેલો એ ક્યાં વરસશે? હા, પહેલાં વરસ્યો મારા પિતા(=દાદા)ના ઘરે ને પછી તો હવે એ ચારે દિશામાં વરસ્યો છે – એટલે મારી નાની નણદીના વીર, હવે ઝટ આવો. આ તમારા સાથીએ હળ પણ જોડ્યાં (એટલે પણ તમારે આવ્યા વિના નહીં ચાલે – એવો મીઠો ટોણો મારે છે આ પ્રિય ને ચતુર પત્ની!) પેલો – એને ખીજવવા સંદેશો મોકલે છે : અરે મારી ઘેલી નાર! કેમ કરીને આવું – જોને વચમાં આ આબુના ઊંચા ડુંગરા ઊભા છે રે... પત્ની ઓછી ચાલાક નથી. કહે છે : કંઈ વાંધો નહીં, હું છે ને તે મારા પ્રિયરથી મજબૂત ઓડ ભાઈઓને મોકલું છું, એમની મદદથી ડુંગરા કોરાવીને વેલેરા આવી જજો જી... કવિ કાલિદાસના 'મેઘદૂત'માં પતિ પત્નીને સંદેશો મોકલે છે, લોકગીતમાં પત્ની પતિને!

આ લોકગીત પ્રો. પ્રાગજીભાઈ ભામ્ભીએ ઈડર-ભીલોડા વિસ્તારનાં લોકગીતોના કરેલા સંચય “ફૂલડાં વેણી વેણી થાળ ભર્યો”(૨૦૦૩)માંથી સાભાર લીધું છે.]

પ્રશ્નોત્તરી

શબ્દથી ઈ-શબ્દ સુધી...

- અપૂર્વ આશર

પ્રશ્ન : ઈ-બુક્સ એટલે શું ?

ઉત્તર : ઈન્ટરનેટ પર જો ઈ-બુક્સની વ્યાખ્યા શોધવા જઈએ તો કંઈક આવી વ્યાખ્યા મળે...

"ebook, noun a book composed in or converted to digital format for display on a computer screen or handheld device."

-Merriam-Webster.com

"e-book, noun a book that is published in electronic form, for example on the Internet or on a disk, and not printed on paper."

-Cambridge.org

સાદી ભાષામાં કહેવું હોય તો આપણે જેને પુસ્તક તરીકે ઓળખીએ છીએ તેનું ઈલેક્ટ્રોનિક સંસ્કરણ કે જે કાગળ પર છાપવાને બદલે એક ઈલેક્ટ્રોનિક ફાઈલ સ્વરૂપે હોય અને તેને કોમ્પ્યુટર, ટેબ્લેટ, ફોન જેવાં અનેક સાધનો પર વાંચી શકાય.

આપણે પુસ્તક અને અન્ય વાચન-સામગ્રી જેવી કે સામયિકો, અખબાર, હસ્તલિખિત પત્રો વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટપણે જાણીએ છીએ. તે જ પ્રકારનો ભેદ ઈન્ટરનેટ પર ઉપલબ્ધ વાચન-સામગ્રી જેવી કે બ્લોગ, વેબસાઈટ્સ, ઈ-મેઈલ અને ઈ-બુક્સ વચ્ચે પણ છે. એક ચોક્કસ પ્રકારના ફાઈલ ફોર્મેટમાં (ePub, PDF, Mobi etc.) બનાવેલી ઈ-બુક્સ વિવિધ સાધનો પર ખાસ ebook reader app/softwareનો ઉપયોગ કરી વાંચી શકાય છે.

પ્ર.: આ ફાઈલ ફોર્મેટ એટલે શું ?

ઉ.: કોમ્પ્યુટર ઉપર કોઈ પણ સામગ્રી એક ફાઈલ તરીકે સચવાય અને એકથી બીજી જગ્યાએ મોકલાય છે. ફોટોગ્રાફ વગેરે માટે .jpg, .gif, .tif સંગીત માટે .mp3, .wma વિડિયો માટે .mp4, .mov અને .txt, .doc, .pdf જેવા ફોર્મેટના નામથી ઘણા લોકો પરિચિત હશે.

ઈ-બુક્સના સૌથી પ્રચલિત ફોર્મેટ .epub, .pdf છે, જે મોટા ભાગનાં સાધનોમાં વાંચી શકાય છે અને એને સારી રીતે સિક્યોર પણ કરી શકાય છે. Amazon Kindle એક ખાસ પ્રકારનું ઈ-બુક રીડર છે અને એના ફોર્મેટને .mobi કહે છે. આમાંના કોઈ પણ ફોર્મેટમાં ગુજરાતી ઈ-બુક્સ બની શકે છે.

.pdfને 'ફિક્સ ફોર્મેટ' કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેમાં પાનાંની સાઈઝ, ફોન્ટની સાઈઝ પહેલેથી જ નક્કી હોય છે. જો એ ફાઈલને ફોન જેવા નાના સાધનમાં જોવામાં આવે તો ટાઈપ ઘણા નાના લાગે...અને જો એન્લાઈ કરીને જોવામાં આવે તો ફક્ત આખા પાનાનો થોડોક ભાગ જ જોઈ શકાય. બાળકો માટેનાં ચિત્રમય પુસ્તકો કે કેટલાંક ટેક્નિકલ પુસ્તકો જેમાં ચિત્ર કે આકૃતિઓની સાથે સાથે ટેક્સ્ટની ગોઠવણી અનિવાર્ય હોય તેમાં .pdf ખાસ અનુકૂળ રહે છે, પણ પ્રિન્ટ કરવા માટે બનાવવામાં આવેલાં પાનાંને સીધેસીધાં .pdfમાં ઉતારી નાખવાને બદલે ઈ-બુક માટે ખાસ ડિઝાઈન કરેલી .pdf બનાવવી જોઈએ. આ ઉપરાંત પણ ઘણાં ફોર્મેટ્સ છે, જો રસ પડે તો ગૂગલ સર્ચ કરી વધારે માહિતી મેળવી શકશો.

પ્ર.: મને છાપેલી ચોપડી હાથમાં પકડીને વાંચવાની ગમે છે. ઈ-બુક્સથી મને શું ફાયદો થાય?

ઉ.: વર્ષોથી આપણે જેને પુસ્તક તરીકે ઓળખતા આવ્યા છીએ એ સ્વરૂપ આપણા માટે સ્વજન જેવું થઈ ગયું છે, એના બદલાવ વિશે આપણે તરત તૈયાર થઈ શકતા નથી. છતાં કોઈ દરવાજા બંધ કરી દેવાને બદલે ઈ-બુક્સના ફાયદાઓ મૂલવીએ તો જરૂર એને વિશે વિચાર કરવાનું-તેને અપનાવવાનું મન થશે 'પુસ્તકની સામે ઈ-બુક્સ નહીં, પણ પુસ્તકની સાથે ઈ-બુક્સ' એ વિચાર સાથે ઈ-બુક્સના ફાયદાઓ જોઈએ...

મોબિલિટી

એક કહેવત વાંચ્યાનું યાદ છે: 'A book is like a garden in your pocket'...એક નાનકડા ફોન અથવા સહેજ મોટા ipad કે tablerમાં અનેક ઈ-બુક્સ સાથે લઈને ફરી શકાય છે. તો તમારા ખીસામાં કેટલા બગીચા આવી ગયા? ટ્રેનમાં, ગાર્ડનમાં, વેઈટિંગ રૂમમાં, એરપોર્ટ કે પ્લેનમાં, ઘરમાં કે પ્રવાસમાં...સાથે એક નહીં, તમારું આખું પુસ્તકાલય લઈને ફરી શકો છો. વળી, ઓનલાઈન બેક-અપની વ્યવસ્થા હોવાથી કોમ્પ્યુટર બગડે કે ફોન ચોરાઈ જાય તો પણ તમારું પુસ્તકાલય સલામત રહે છે. ક્યારેક કોઈ મિત્ર તમારું પ્રિય પુસ્તક વાંચવા લઈ જાય અને પછી પરત ન કરે એવું બન્યું છે? ઈ-બુક્સના કિસ્સામાં એવું નહીં થાય.

ભારતથી એક પુસ્તક પરદેશ મોકલવાનો ખર્ચ એની કિંમત કરતાં વધારે થાય છે, જ્યારે ઈ-બુક્સ તો પ્રગટ થતાંની સાથે જ દુનિયાના કોઈ પણ સ્થળે તાત્કાલિક ઉપલબ્ધ થઈ જાય છે.

જગ્યાની બચત

'આટલી બધી ચોપડીઓ લાવે છે પણ ઘરમાં જગ્યા ક્યાં છે?' સંવાદ પરિચિત લાગે છે? કેટલાંક પુસ્તકો વાંચી લીધા પછી સાચવી ન પણ રાખવાં હોય...અને પુસ્તકના સ્વરૂપ સાથે જો તમને પ્રેમ હોય તો તેને જેમતેમ ધૂળ ખાતી હાલતમાં મૂકી રાખવાનું ગમે? અરે, જૈન ધર્મમાં તો તેને અશાતના કહેવાય!

અનુકૂળતા અને બચત

તમારી જગ્યાએથી ઊભા થયા વગર તાત્કાલિક બીજું પુસ્તક તમારા પુસ્તકાલયમાં આવી જાય છે. બુક-શોપમાં જવું અને મેનકા વિશ્વામિત્રને લોભાવતી હોય એમ અનેક લોભામણાં પુસ્તક તમારી આસપાસ જોવાં-એ એક માણવા જેવો લહાવો છે... પણ હંમેશાં સમય અને નાણાંનો એટલો ખર્ચ કરવો અનુકૂળ ન પણ હોય. ઈ-બુક્સ ઘેર બેઠાં બેઠાં, પુસ્તકની કિંમત સિવાયના કોઈ પણ વધારાના ખર્ચ વિના મળી જાય છે. છાપેલા પુસ્તક કરતાં ઈ-બુક્સ બનાવવાનો અને વિતરણનો ખર્ચ પ્રમાણમાં ઓછો હોવાથી એની કિંમત પણ ઓછી હોય છે અને જેમ જેમ એ વધારે પ્રચલિત થતી જશે એમ એમ એ હજી વધારે કિંજાયતી થતી જશે.

અપ્રાપ્ય પુસ્તકો

અન્ય પ્રકાશકો વિશે તો ખબર નથી, પણ નવજીવન અને ઇમેજ પબ્લિકેશન્સ એક સરસ નિર્ણય લીધો છે...એમનાં જે પુસ્તકો હાલમાં અપ્રાપ્ય છે અને કદાચ નજીના ભવિષ્યમાં એની પ્રિન્ટ-એડિશન પ્રગટ કરવાની ગણતરી નથી તેવાં પુસ્તકો ઈ-બુક્સ સ્વરૂપે પ્રગટ કરી વધારેમાં વધારે પુસ્તકો અપ્રાપ્યમાંથી પ્રાપ્ય બનાવાશે.

રંગીન ચિત્રો છાપવાં ખર્ચાળ હોવાને કારણે મોટા ભાગનાં છાપેલાં પુસ્તકોમાં લખાણ સાથે ક્યારેક જ ચિત્રો હોય છે અને તે પણ બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ હોય છે. નવેસરથી ડિઝાઈન થતી ઈ-બુક્સમાં રંગીન ચિત્રોનો ભરપૂર ઉપયોગ થઈ શકશે.

વાચનમાં સરળતા

સૌથી મોટો અને અવગણી ન શકાય એવો ફાયદો છે ઈ-બુક્સ વાંચવામાં મળતી સગવડો! છાપેલા પુસ્તકને વાંચવાની મજાનો આધાર – વાચનસામગ્રી ઉપરાંત – ડિઝાઈનરે પસંદ કરેલા ફોન્ટની સાઈઝ, પાનાંની ગોઠવણી, કાગળની પસંદગી, છપાઈની ગુણવત્તા, પુસ્તકની બાંધણી જેવાં અનેક પાસાંઓ પર રહે છે. જ્યારે ઈ-બુક્સમાં ફોન્ટની સાઈઝ, બેકગ્રાઉન્ડનો રંગ, પાનાંનું માર્જિન વગેરે તમારી પસંદગી પ્રમાણે જ્યારે જોઈએ ત્યારે બદલી શકાય છે. એક જ પુસ્તક બે અલગ વ્યક્તિઓ પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે અલગ અલગ રીતે વાંચી શકે છે. મોટા ભાગના ઈ-બુક રીડર્સ અને સાધનોના સ્ક્રીનમાં પોતાની જ લાઈટ (બેકલીટ) હોય છે એટલે તમે ક્યાં બેઠા છો, લાઈટ બરોબર માથા પર છે કે નહીં એની ચિંતા વગર જ વાંચી શકાય છે.

એક માન્યતા છે કે આ પ્રકારની નવી શોધો નવી જનરેશન, નવી પેઢી માટે છે અને મોટી ઉંમરની વ્યક્તિઓને એનો ઉપયોગ અનુકૂળ નહીં આવે.... પણ મારો અનુભવ એથી જુદો જ છે. ઊલટાનું મોટી ઉંમરની વ્યક્તિઓને, કે જેને આંખોની નાનીમોટી તકલીફો છે એમને આ બધી સગવડોને કારણે ઈ-બુક્સ વાંચવી વધારે ફાવે છે. મારી મમ્મી ચશ્માં પહેર્યા વગર જ ફોન્ટ્સ મોટા કરીને આરામથી ઈ-બુક્સ વાંચે છે.

નવા ફાયદા

કાગળને ખરાબ કરવાની ચિંતા કર્યા વિના કોઈ પણ લખાણને હાઈલાઈટ/અંડરલાઈન કરવું, કોઈ શબ્દનો અર્થ કે રેફરન્સ, પુસ્તક છોડ્યા વિના જ ઈન્ટરનેટ પર શોધી કાઢવો, કોઈ પણ શબ્દ આખા પુસ્તકમાં ક્યાં અને કેટલી વાર વપરાયો છે એ શોધવું, અનુક્રમણિકા કે સૂચિની મદદથી પુસ્તકમાં લિન્ક કરેલાં સ્થાનોએ સીધે-સીધા પહોંચી જવું જેવા બીજા ફાયદાઓ આ ટેકનોલોજીની મદદ મળે છે.

કવિતા વાંચવાની સાથે જ જો કવિના અવાજમાં તેનું પઠન પણ સાંભળી શકાય તો! વિડિયો જોઈ શકાય તો! ઈ-બુક્સમાં એ શક્ય છે. રીડ અલાઉડ (Read Aloud) પ્રકારની ઈ-બુક્સમાં રેકર્ડ કરેલો અવાજ ઉમેરીને એવી ગો ઠવણ કરવામાં આવે છે કે જેથી રેકર્ડિંગ સાંભળતાં જે શબ્દનો ઉચ્ચાર થતો હોય તે શબ્દ લખાણમાં જુદી રીતે હાઈલાઈટ થાય. આ પ્રકારની ઈ-બુક્સ આપણી ભાષાને ભુલાઈ જતી અટકાવવાના એક સશક્ત સાધન તરીકે વાપરી શકાશે.

આ ભવિષ્યમાં આવનારાં પુસ્તકોની વાત નથી. આજે જ આ પ્રકારની ઈ-બુક્સ ગુજરાતીમાં ઉપલબ્ધ છે – બની શકે છે.

પ્ર.: જેમ સંગીત કે ફિલ્મોની ખુલ્લેઆમ ચોરી થાય છે એમ ઈ-બુક્સની ચોરી નહીં થાય? લેખકોને નુકસાન નહીં થાય?

ઉ.: એના પ્રકાશક કે વિતરકે નક્કી કરેલી કિંમતે ઈ-બુક્સની ખરીદી કરી શકાય છે અથવા નજીવી કિંમતે તેને થોડા દિવસ માટે ભાડે પણ લઈ શકાય છે. અનેક ઈ-બુક્સ વિનામૂલ્યે પણ ઉપલબ્ધ હોય છે.

અનધિકૃત નકલ ન થાય એ માટે ઈ-બુક્સને DRM (Digital Rights Management) જેવી પદ્ધતિથી સિક્યોર કરી શકાય છે અને આવી સિક્યોર્ડ ઈ-બુક્સ સહેલાઈથી કોપી થઈ શકતી નથી. Amazon Kindle અને Apple iBooks પોતાની ખાસ DRMનો ઉપયોગ કરે છે. એ સિવાય Adobe DRM પણ પ્રચલિત છે.

ઈ-બુક્સ વિતરણની વ્યવસ્થા કોમ્પ્યુટર દ્વારા જ થાય છે એટલે એના વેચાણની નોંધ અને જાણ બિલકુલ પારદર્શક રીતે પ્રકાશકને, અને જો વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં આવે તો લેખકને પણ તાત્કાલિક – વેચાણ થતાંની સાથે જ – થઈ જાય છે આવી વ્યવસ્થાથી લેખકના હિતની રક્ષા થાય છે અને તેને યોગ્ય વળતર પહોંચી શકે છે.

પ્ર.: આ રસપ્રદ તો છે પણ હું જાતે તે કરી શકું? કેવી રીતે થાય?

ઉ.: આપણે બધા જ મોબાઈલ ફોન વાપરતા હોઈએ છીએ. પણ રોજિંદો ઉપયોગ કરતાં આપણે એવો વિચાર કરીએ છીએ કે પહેલાં ફોન પસંદ કરવો પડશે, પછી એક નંબર (સિમ કાર્ડ) લેવું પડશે, પછી ડોક્યુમેન્ટ્સ આપીને સીમ એક્ટિવેટ કરાવવું પડશે, પ્રી-પેઈડ કે પોસ્ટ-પેઈડ પ્લાન્સમાંથી પસંદગી કરવી પડશે, દર મહિને રિચાર્જ કરાવવું પડશે...જવા દોને! આ બધી કડાકૂટ કરવા કરતાં મોબાઈલ વાપરવો જ નથી! આપણે આવું કરતા નથી. ખરેખર, આમાંની મોટા ભાગની પ્રવૃત્તિ એક જ વાર કરવી પડે છે અને જ્યાં જ્યાં આપણને પોતાને સમજ નથી પડતી ત્યાં ત્યાં આપણે આપણા પુત્ર-પૌત્રો, મિત્રો કે ઓફિસના સ્ટાફની મદદથી કામ લઈએ છીએ.

ઈ-બુક્સના કિસ્સામાં પણ એવું જ છે. એક જ વખત બે-ત્રણ સામાન્ય સ્ટેપ્સ કરી લેવામાં આવે તો પછી પુસ્તક વાંચવાનું કામ ખૂબ સહેલું છે. રીડર ડાઉનલોડ કરવા, તમારું એકાઉન્ટ ખોલવા અને પુસ્તક ખરીદીને ડાઉનલોડ કરવા માટે ઈન્ટરનેટ જોઈએ પણ એક વખત તમારી લાઈબ્રેરીમાં પુસ્તક આવી જાય પછી ઈન્ટરનેટ વગર પણ ગમે તે જગ્યાએ એ વાંચી શકાય છે.

પ્ર.: સરસ, તો હવે શરૂઆત કેવી રીતે કરવી? ક્યાં ક્યાં સાધનો પર કેવી રીતે ઈ-બુક્સ વાંચી શકાય?

ઉ.: ૧. તમારા કોમ્પ્યુટર પર-વિન્ડોઝ કે મેક, લેપટોપ કે ડેસ્કટોપ કોઈ પણ પ્રકારના કોમ્પ્યુટર પર ઈ-બુક રીડર સોફ્ટવેર ડાઉનલોડ કરીને વાંચી શકાય છે.

૨. કોઈ પણ સ્માર્ટ ફોન કે ટેબ્લેટ પર. આજકાલ બજારમાં મળતા મોટા ભાગના ટચ-સ્ક્રીન ફોન આ પ્રકારના હોય છે. એમાં ફોન ઉપરાંત કેમેરા, મ્યુઝિક, વિડિયો, રેડિયોની સાથે સાથે અનેક ‘એપ’ ડાઉનલોડ કરી જાત જાતના ઉપયોગ કરી શકાય છે. ૩ ઈંચનો સ્ક્રીન ધરાવતા નાના ફોનથી માંડીને ૧૦ ઈંચનો સ્ક્રીન ધરાવતી વિવિધ ટેબ્લેટ્સ બજારમાં મળે છે. બસ જરૂર છે તેના ઉપર યોગ્ય બુક રીડર ‘એપ’ ડાઉનલોડ કરી લેવાની. તમને આવી અનેક ‘એપ’ની પસંદગી મળે છે અને તેમાંની મોટા ભાગની ફ્રી હોય છે.

૩. Dedicated Book Reader પર. ઉપર વાત કરી એવાં સાધનો multipurpose હોય છે અને બીજી અનેક ઉપયોગિતાની સાથે સાથે ઈ-બુક્સ વાંચી શકે છે પણ ફક્ત ઈ-બુક્સ વાંચવાના આશયથી જ બનાવવામાં આવ્યા હોય એવા બુક રીડર્સના ઉદાહરણ છે Amazon Kindle, Sony Reader, Barnes & Noble ‘Nook’, Kobo Reader...મોટા ભાગે આ રીડર્સ બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ હોય છે અને આંખને ઓછો શ્રમ પડે એવા e Ink Display ધરાવતા હોય છે અને બીજાં ટેબ્લેટ્સની સરખામણીમાં સસ્તા પણ હોય છે. પણ હજી સુધી આ રીડર્સમાં ગુજરાતી ભાષાનો support નથી.

જોકે, એમ કહેવું પણ યોગ્ય નથી કે અન્ય સાધનોમાં ગુજરાતી ભાષાનો perfect support છે પણ મોટા ભાગનાં સાધનોમાં, જેને યુનિકોડ ફોન્ટ્સ કહે છે એમાં બનેલી ઈ-બુક્સ ખૂબ સારી રીતે, મોટા ભાગના ફાયદાઓ લઈને વાંચી શકાય છે. કોમ્પ્યુટર અને સેમસંગના ફોન/ટેબ્લેટ્સમાં ગુજરાતી ટાઈપ પણ કરી શકાય છે, અને બીજાં સાધનોમાં આ સગવડ વહેલી-મોડી જરૂર આવશે.

પ્ર.: ઈ-બુક્સ ક્યાંથી મેળવી શકાય અને ગુજરાતીમાં આ વિશે શું થયું છે?

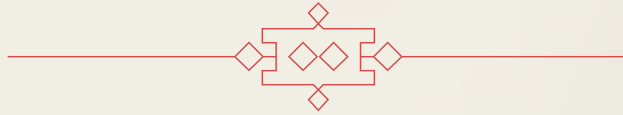
ઉ.: ઈન્ટરનેટ પર સર્ચ કરતાં હજારો ઈ-બુક્સ મળી શકે છે – ફ્રી અને કિંમત ધરાવતી બંને. ઘણા બધા ગુજરાતી બ્લોગ્સ અને ઓનલાઈન મેગેઝિન પર ગુજરાતી વાચનસામગ્રી વાંચવા મળે છે. ઘણાં સામયિકો પોતાની પ્રિન્ટ-એડિશનને PDF સ્વરૂપે મૂકે છે. પણ જેને દુનિયા ઈ-બુક્સ કહે છે એવાં ‘ફ્રી-ફ્લોઈંગ ફોર્મેટ’માં અને ખાસ કરીને યુનિકોડ ફોન્ટમાં બનેલી ઈ-બુક્સ અત્યાર સુધી ઉપલબ્ધ નહોતી. પ્રોજેક્ટ ગુટનબર્ગ અને ગૂગલે જેના કોપીરાઈટ નથી એવાં અનેક પુસ્તકો તૈયાર કરીને વિનામૂલ્યે દુનિયા સામે મૂક્યાં. એનાથી પ્રેરાઈને એકત્ર ફાઉન્ડેશને (www.ekatrafoundation.org) આ પ્રવૃત્તિ ગુજરાતી ભાષામાં શરૂ કરી છે. આર.આર. શેઠે પણ પોતાનાં કેટલાંક પ્રકાશનો ઈ-બુક્સ તરીકે મૂક્યાં છે.

વ્યાવસાયિક ધોરણે વેચાતાં પુસ્તકો પણ ઈ-બુક્સ સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ થાય એ માટે અમદાવાદ સ્થિત સિગ્નેટ ઈન્ફોટેક પ્રા.લિ. નામની અમારી સંસ્થા દ્વારા ઈ-શબ્દ નામની એક વેબ પોર્ટલ ઊભી કરાઈ છે (www.e-shabda.com). પહેલા તબક્કામાં નવજીવન ટ્રસ્ટ, ઈમેજ પબ્લિકેશન્સ, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય અને સાર્થક પ્રકાશનના સહયોગથી ૩૦૦થી વધારે ગુજરાતી પુસ્તકો તૈયાર કર્યાં છે. આ આંકડો અને લેખકો-પ્રકાશકોનો સહકાર દિવસે દિવસે વધતો જ રહે છે અને ટૂંક સમયમાં, શું વાંચવું કે ક્યાંથી મેળવવું – એ પ્રશ્ન નહીં થાય. ‘મારે વાંચવું છે કે નહીં’ –એનો જ જવાબ આપવાનો રહેશે...

તો મન થાય છે બુક્સથી ઈ-બુક્સ તરફ-શબ્દથી ઈ-શબ્દ તરફ જવાનું?

શરૂઆત કરો: www.e-shabda.com.

નવનીત-સમર્પણ, જૂન ૨૦૧૪

પુસ્તકો આંગળીના ટેરવે

www.ekatrafoundation.org

હવે જ્યારે ઈન્ટરનેટ ઉપર ગુજરાતી પુસ્તકોની ઈબુકના ખડકલા થવાની શરૂઆત થઈ છે ત્યારે પુસ્તકોની પસંદગી ખુબ જ જરૂરી બની ગઈ છે. પોતાને મળતા સમયમાં વાચકો આસ્વાદી શકે એવાં, એટલાં ઉત્તમ ને રસાળ પુસ્તકો એમને દષ્ટિપૂર્વક પસંદ કરીને આપવાં જોઈએ. અને એ કામ પડકારરૂપ છે - પણ મનગમતું છે. એ માટે આ બધાં જ પુસ્તકોને એક સાથે મેળવવા માટે અમે ‘એકત્ર બુક્સ’ નામની એપ્લિકેશન બનાવી છે જે એપલ અને ગુગલે માન્ય રાખી છે. હવે કોઈપણ આઈપેડ, આઈફોન કે એન્ડ્રોઈડનાં ફોન કે ટેબ્લેટ ઉપકરણોમાં ચાલે તેવી એપ્લિકેશન તૈયાર છે અને તે એકત્ર ફાઉન્ડેશનની વેબસાઈટથી ડાઉનલોડ કરી શકાય છે.

નવાં પુસ્તકો

ગુજરાતીમાં પ્રગટ થતાં તાજેતરનાં કેટલાંક પુસ્તકોની ટૂંકી પરિચય-માહિતી આપતો વિભાગ શરૂ કરીએ છીએ. અહીં ૨૦૧૩-૧૪નાં થોડાંક પુસ્તકોની ઝલક બે ભાગમાં આપી છે. આ સૂચિ સ્વરૂપવાર તથા કક્કાવારી પ્રમાણે કરેલી છે.

[સૌજન્ય : 'પ્રત્યક્ષ'--ત્રૈમાસિક]

વિભાગ : ૧

કવિતા

અઢી વત્તા ત્રણ - માલા કાપડિયા.

ઈમેજ, અમદાવાદ-મુંબઈ, ૨૦૧૩. પૃ. ૧૨૬, રૂ. ૧૫૦ • 'સુરેશ દલાલ' ગ્રંથકોણી માં એકસાથે ૧૧ ગુજરાતી કવયિત્રીઓના કાવ્યસંગ્રહ-પ્રકાશન'-અંતર્ગત, અછાંદસ કાવ્યોનો સંગ્રહ

અણદીઠ અક્ષર - નયના જાની.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૧૧૨, રૂ. ૧૫૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, અછાંદસ કાવ્યો, ગઝલો, ગીતો.

અંતિમે - પન્ના નાયક.

ઈમેજ, ૨૦૧૩ શ્રેણી અંતર્ગત, લઘુકાવ્યો, સોનેટો, હાઈકુકાવ્યો

એક સહિયારો કપ - નલિની માણાંવકર.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૬૦, રૂ. ૧૦૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, છાંદસ-અછાંદસ કાવ્યો.

એ ક્ષણો ગઝલની છે - ભગવતીકુમાર શર્મા.

ઈમેજ, અમદાવાદ-મુંબઈ ૨૦૧૩. પૃ. ૧૨૮, રૂ. ૧૨૫ • ગઝલકાવ્યો.

કંઠમૂળ - મનીષા જોષી.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૧૧૨, રૂ. ૧૫૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, અછાંદસકાવ્યો

છાબ ભરીને - મનોજા દેસાઈ.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૬૬, રૂ. ૧૦૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, અછાંદસ અને ગઝલકાવ્યો (મરણોત્તર પ્રકાશન)

છોળ અને છાલક - ધીરૂબહેન પટેલ.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૧૪૦, રૂ. ૧૫૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, ગીતો, અછાંદસ, મુક્તક કાવ્યો.

જન્મારો - એષા દાદાવાળા.

ઈમેજ, ૨૦૧૩.

પૃ. ૮૨, રૂ. ૧૦૦ • શ્રેણી-અંતર્ગત, અછાંદસ કાવ્યો.

નાદ નિરંતર જગવ્યા કરે છે - જયા મહેતા.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ. ૧૬૬, રૂ. ૧૫૦ • શ્રેણી અંતર્ગત, અછાંદસ કાવ્યો.

નામ તારું રુદાક્ષ પર - મધુમતી મહેતા.

ઈમેજ, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડબલકાઉન આર્ટપેપર ૮૬, રૂ. ૨૭૫ • ગઝલો, ગીતો.

પગલાં જળનાં - દક્ષા વ્યાસ.

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે.૧૨૨, રૂ.૧૦૦ •
૮૪ કાવ્યકૃતિઓ

ફ્લેટ બંધ છે - વિનોદ ગાંધી.

પ્રણવ પ્રકાશન, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩, ડે.૧૧૪,
રૂ.૧૦૦ • ગીત, અછાંદસ, ગઝલકાવ્યો.

બાલને ધરીએ બાલ કવિતા - સંપાદક ઈશ્વર પરમાર.

પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ ૨૦૧૨ ડબલકાઉન આર્ટપેપર,
પૃ.૬૪, કિંમત દર્શાવી નથી • ગુજરાતી કવિઓનાં ૨૫
બાલકાવ્યો, સચિત્ર પ્રકાશન

બીજરેખા હલેસાં વિના તરતી રહે - જયદેવ શુક્લ.

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૧૩. ડબલ
કાઉન ૮+૧૨૪, રૂ.૧૫૦ • અછાંદસ કાવ્યકૃતિઓ કવિ-
કેફિયત તથા વિવેચનલેખ સાથે.

વાણીપત - અશરફ ડબાવાલા.

ઈમેજ પબ્લિકેશન, મુંબઈ અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૦૮,
રૂ. ૧૭૫ • ગઝલકાવ્યો.

શ્યામ પંખી અવ આવ... - ઉષા ઉપાધ્યાય.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. પૃ.૭૨ રૂ.૧૦૦ • શ્રેણી અંતર્ગત, ગીતો
અને ગઝલો

સમી સાંજનાં સપાનાં - સપના વિજાપુરા.

ઈમેજ પબ્લિકેશન, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૧૩. પૃ.૮૮, રૂ.
૧૦૦ • ગઝલ, અછાંદસકાવ્યો

સીમાન્તરા - રામચંદ્ર પટેલ.

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે.૧૧૦, રૂ.૧૦૦ •
છાંદસ, અછાંદસ, ગીતકાવ્યો

વાર્તા

અઢારમો ચહેરો - યોગેશ જોષી.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. કા. ૧૭૬, રૂ.૧૨૫ • ૧૮
ટૂંકીવાર્તાઓ

આ એક ખંડ - ભારતી ર. દવે.

હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. કા. ૨૦૮, રૂ.૧૫૦ •
ટૂંકીવાર્તાઓ

ઈશ્વર પરમારની શ્રેષ્ઠ કિશોરકથાઓ - સંપાદક યોસેફ મેકવાન.

અવનિકા પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડબલકા.૧૫૬, રૂ.
૨૪૦ • ઈશ્વર પરમારની વાર્તાઓમાંથી ૩૨ નો સંચય
સચિત્ર પ્રકાશન

ખંડિયેર - રમેશ ર. દવે.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૪. કા. ૧૬૮, રૂ.૧૧૦ •
ટૂંકીવાર્તાઓ

ભેલાણ - દલપત ચૌહાણ.

હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. કા. ૧૭૬, રૂ.૧૩૦ •
૧૬ વાર્તાઓ.

સદ્ગતિ - અજય પુરોહિત.

હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦૧૩ કા. ૧૨૮, રૂ.૮૦ • ૧૪
વાર્તાઓ.

નવલકથા

નિયતિનું સંતાન - હરેશ ધોળકિયા.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. કા. ૧૮૨, રૂ.૧૨૫,
નવલકથા

હુ હુ - નરોત્તમ પલાણ.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, પુન. ૨૦૧૩. કા. ૪૦૮, રૂ.૨૫૦

ચરિત્ર

જલસા અવતાર - ચિનુમોદી.

બુકપબ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૧૨, રૂ. ૧૭૫ •
શૈશનથી યૌવનતા પરોઢ સુધીનાં સંસ્મરણો

વિશ્વવિભૂતિઓ – જિતેન્દ્ર પટેલ.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૪. ડે. ૧૬૦, રૂ. ૧૪૦ • વિશ્વની વિભૂતિઓ પૈકી ૨૬ના પરિચયાત્મક ચરિત્રલેખો

સમાજના શ્રેષ્ઠીઓ – દોલત ભટ્ટ.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૮૦, રૂ. ૧૮૦ • ગુજરાતના ૪૩ શ્રેષ્ઠીઓના ટૂંકા પરિચયલેખો

સ્મૃતિવિશેષ – રમણ સોની.

કૃતિ પ્રકાશન, વીરમગામ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૦૦, રૂ. ૮૦ • સ્મૃતિવિશેષ ૧૪ લેખકો-સંપાદકો વિશેના ચિત્ર-આલેખો.

પ્રવાસ

અમેરિકા મારી નજરે – સોમાભાઈ પટેલ.

પ્રકા. લેખક, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૫૨, રૂ. ૨૦૦ • અમેરિકાના પ્રવાસનો આલેખ

આહ અમેરિકા, વાહ અમેરિકા! – સોમાભાઈ પટેલ.

લેખક, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૭૪, રૂ. ૧૫૦ • અમેરિકા વિશે, અમેરિકા પ્રવાસ વિશેનું પુસ્તક

શોધયાત્રા – કિશોરસિંહ સોલંકી.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, પુન. ૨૦૧૩. ડે. ૧૭૨, રૂ. ૧૫૦ • પ્રવાસો-આધારિત ૧૨નિબંધો

વિવેચન-સંશોધન

અધીત પર્વ ૪ : સંપાદકો જે એમ ચંદ્રવાડિયા, વગેરે.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૬૪, રૂ. ૨૩૦ • ‘ગુજરાતીનો અધ્યાપક સંઘ’ નાં અધિવેશનો, વ્યાખ્યાનમાળાઓમાં રજૂ થયેલાં વક્તવ્યોમાંથી લોકસાહિત્ય અને ભાષા વિજ્ઞાનના લેખનું ચયન-સંકલન

અસ્મિતના ઉદ્ગાતા કનેયાલાલ મુનશી – સંપાદક જગદીશ ગૂર્જર.

વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સુરત, ૨૦૧૩, ડે. ૨૮૮, રૂ. ૩૦૦ • મુનશીશી સવાસોમી જન્મજયંતિ નિમિત્તે,

એમના વ્યક્તિત્વ અને સાહિત્ય વિશેની વિવિધ આભ્યાસીઓના લેખો દ્વારા કેરેલો સ્મારકગ્રંથ.

આધુનિકોત્તર કવિતા – અજયસિંહ ચૌહાણ.

ડિવાઈન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૮૮, રૂ. ૨૦૦ • આધુનિકોત્તર કવિતાના મુખ્ય આઠ કવિઓની કવિતાને કેન્દ્રમાં રાખીને કરેલો શોધપ્રબંધ, શબ્દસૂચિ સાથે.

કલાવીધિ – સંપાદકો અજયસિંહ ચૌહાણ, વગેરે.

પ્રકાશક : આચાર્ય, એન એસ પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદ, ૨૦૧૩. ડે. ૩.૨૦૦ • સાહિત્ય, ચિત્ર, સંગીત શિલ્પ, સ્થાપત્ય, સિનેમાદિ કળાઓ વિશેના ૨૧ જેટલા મહત્ત્વના લેખોનું ચયન-સંપાદન. આવા ઉપયોગી પુસ્તકમાં સંપાદકીય અભ્યાસલેખ ખૂટે છે.

ગિરિધરો અને પિરછધરોની વચ્ચે – રમણ સોની.

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૩૦૪, રૂ. ૨૪૦ • સાહિત્ય વિચાર, સાહિત્યપ્રવાહો, ઉપરાંત વિવેચન-કોશ-સૂચિ-સામયિકો પરના તેમજ સર્જન-વિવેચનની કૃતિઓ પરના દીર્ઘ લેખો.

તુલનાત્મક સાહિત્યનો અભ્યાસ – ધીરુ પરીખ.

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, સંવધિતિ આવૃત્તિ ૨૦૧૨. ડે. ૧૧૨ રૂ. ૭૦ • વર્ષો પહેલાં પ્રગટ કરેલા અભ્યાસ-પુસ્તકની સંશોધિત તેમજ સંવર્ધિત આવૃત્તિ.

પ્રતિભાષાનું કવચ – ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા.

પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, બીજી આ. ૨૦૧૩. ડે. ૧૮૬, રૂ. ૧૬૦ • વિવેચનલેખોની ૧૮૮૧ની પહેલી આવૃત્તિનું નવું સંસ્કરણ

પ્રવાસિની પ્રીતિ સેનગુપ્તા – બિપિન ચૌધરી.

પ્રકા.લેખક, રંગાકુઈ, ૨૦૧૩. વિકેતા પાર્શ્વ, અમદાવાદ ડે. ૨૪૦, રૂ. ૨૦૦ પી.એચ.ડી. શોધનિબંધ-સંદર્ભસૂચિ, શબ્દસૂચિવિના.

યોગેશ જોશીની સાહિત્યસૃષ્ટિ – ભીખાભાઈ પટેલ.

પ્રકા. લેખક, નવા કલ્લેલા, ૨૦૧૩. વિતરક પાર્શ્વ, અમદાવાદ. ડે. ૨૮૮, રૂ. ૨૫૦ • પી.એચ.ડી. ની પદવી માટે કરેલો શોધનિબંધ – સંદર્ભસૂચિ કે શબ્દસૂચિ વિના.

લોક વિવેક - ભીમજી ખાચરિયા.

પ્રકાશક લેખક, જેતપુર, ૨૦૧૩. ડે.૧૨૪, રૂ.૭૦ •
લોકસંસ્કૃતિ, સાહિત્ય, સર્જકો, આદિ વિશેના
અભ્યાસલેખો.

વાક્યં રસાત્મકમ્ - સંપા. ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ.

પ્રકા. ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ, વડોદરા, ૨૦૧૩. ડે.૧૩૫, 'મૂલ્ય :
કાવ્યાસ્વાદન' • ભૂપેન્દ્ર વ્યાસની ૩૫ કાવ્યકૃતિઓના
વિવિધ આસ્વાદકોએ કરાવેલા આસ્વાદોનું પુસ્તક

શબ્દ વિવેક - ભીમજી ખાચરિયા.

પ્રકા. લેખક, જેતપુર, ૨૦૧૩. ડે.૧૩૮, રૂ.૬૦ • કૃતિ-
અવલોકનો અને સમીક્ષાલેખો.

સાંયાજી ઝુલાકૃત રુક્મિણી હરણ : એક સાંસ્કૃતિક અભ્યાસ - ભીમજી ખાચરિયા.

પ્રકા. લેખક, જેતપુર, ૨૦૧૩. ડે. ૧૪૪, રૂ.૭૦ • ચારણી
કાવ્ય 'રુક્મિણીહરણ' વિશેનો અભ્યાસ-સંદર્ભગ્રંથસૂચિ
સાથે.

ભાષા અને સંદર્ભ

સમયદર્શી સાહિત્યસંદર્ભ કોશ : ગ્રંથ : ૩ સૂચિસંદર્ભ - સંપાદક રમણ સોની.

સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, ૨૦૧૩. ડે.૨૮૮, રૂ.૧૫૦
• આ પૂર્વે પ્રગટ થયેલ 'ગ્રંથ : ૨ - કૃતિસંદર્ભ' ના અનુ-
સંધાનમાં અર્વાચીન ગુજ. સાહિત્યના ઈ. ૨૦૦૦ સુધીમાં
પ્રકાશિત ૨૫૦૦૦ ઉપરાંત ગ્રંથોનાં શીર્ષકોને
અકારાદિ ક્રમે રજૂ કરતો સૂચિસંદર્ભ કોશ

અન્ય વ્યાપક : ધર્મ, પત્રકારત્વ, પ્રકીર્ણ

અંતિમ ઝલક - સુરેશ દલાલ.

ઈમેજ, મુંબઈ-અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે.૧૪૪, રૂ.૧૫૦ •
'ચિત્રલેકા'માં પ્રગટ 'ઝલક' શ્રેણીનું ૨૩મું પુસ્તક -
પ્રાસંગિક લેખો.

આપણું જીવન... ડૉક્ટરના હાથમાં - ડૉ. સુશીલા કારીઆ.

ઈમેજ, ૨૦૧૩. ડે.૧૫૦, રૂ.૨૦૦ • ડૉક્ટર-દર્દી સંબંધ
તથા તબીબી-વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલી બાબતો વિશેના,
એક ડૉક્ટરના અનુભવો રજૂ કરતા લેખાંકો

મારું પ્રાર્થના-વિશ્વ - સુરેશ દલાલ

ઈમેજ, ૨૦૧૩. કા.૨૬૬, રૂ.૩૦૦ • પ્રાર્થનારૂપ લખાણો

સંતો સાથેના પ્રેરક પ્રસંગ - કાર્તિકેય ભટ્ટ

ઈમેજ, ૨૦૧૩. ડે.૧૭૬, રૂ.૨૦૦ • સંતો સાથેના પ્રેરક
પ્રસંગો (એનેક્ડોટ્સ) નું 'સ્વાન્તઃ સુખાય' આલેખન

સંવાદિતા એ જ ધર્મ - ભાવાનુવાદ પ્રફુલ્લ દવે.

યજ્ઞ પ્રકાશન, વડોદરા, ૨૦૧૪. ડે.૮૦, રૂ.૫૦ • રજ્જિક
ઝકરિયાન Communal Rage in Secular India નો
અનુવાદ.

સુરેશ વિશે વિશેષ - (સંકલિત)

ઈમેજ, ૨૦૧૩. ડે.૧૪૬, રૂ.૧૫૦ • સુરેશ દલાલ વિશે,
એમનાં પુસ્તકોની પ્રસ્તાવના રૂપે તેમજ અન્ય રીતે,
લખાયેલાં લખાણોનો સંગ્રહ

હિટલરની ચડતી અને પડતી - યશવન્ત મહેતા

યજ્ઞ પ્રકાશન, વડોદરા, ૨૦૧૪. ડે.૨૮, રૂ.૧૫ • 'ગુજરાત
ટુ ડે'માં હપ્તાવાર પ્રગટ થયેલ, હિટલર વિશેના લેખાંકો

કવિતા

અછાંદોત્સવ - ભરત ત્રિવેદી.

ફ્લેમિંગો પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે.૧૧૬, રૂ. ૨૫૦. ૮૧ કાવ્યો.

અથવા અને - ગુલામમોહમ્મદ શેખ.

ક્ષિતિજ સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર, મુંબઈ, ૨૦૧૩. ૩બલ કાઉન ૧૭૬, રૂ.૩૦૦(કાર્યું પૂંઠું) રૂ.૫૦૦(પાર્કું પૂંઠું) પૂર્વ કાવ્યસંગ્રહ 'અથવા'(૧૯૭૪)માં એ પહેલાંની-પછીની અગ્રંથસ્થ કૃતિઓ સમાવીને કરેલી નવી સંવર્ધિત આવૃત્તિ.

રૂંવે રૂંવે કંટક - નવીન કા. મોદી.

શબ્દલોક, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે.૮૮, રૂ.૮૦. મુક્તકો.

સાતે અશ્વો શોધે સૂરજ - જગદીશ દવે.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૨૬, રૂ.૧૫૦ ૪૮ કાવ્યો.

સૂર્યના હસ્તાક્ષરો - દિવ્યા રાજેશ મોદી.

પ્રકા. રાજેશ મોદી, સુરત, ૨૦૧૩. વિ. ડિવાઈન, અમદાવાદ. પૃ.૮૬, રૂ.૧૨૦ • ગઝલસંગ્રહ.

સ્મરણ મોકલો - પ્રભુ પહાડપુરી.

સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. વિ. ગૂર્જર, અમદાવાદ. ડે.૧૬૮, રૂ.૧૬૦ ગઝલો, અછાંદસ રચનાઓ.

હમ્મીના ખડકો, - અનુ. હરીશ મીનાશ્રુ.

સાહિત્ય અકાદેમી, ન્યૂ દિલ્લી, ૨૦૧૩. ડે. ૮૮, રૂ.૧૦૦ કન્નડ કવિ ચંદ્રશેખર કમ્બારનાં કાવ્યોનો, એના અંગ્રેજી અનુવાદ પરથી ગુજરાતી અનુવાદ.

વાર્તા

ગદ્યપર્વ વાર્તાચયન : ૧ - સંપા. ગીતા નાયક.

સાહચર્ય પ્રકાશન, મુંબઈ; નવભારત પ્રકાશન, મુંબઈ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૫૬, રૂ.૨૦૦ ગદ્યપર્વ'માં પ્રકાશિત વાર્તાઓમાંથી ૨૮ વાર્તાઓનું ચયન.

ચિનુ મોદીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ - સંપા. ચિનુ મોદી.

આદર્શ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૪, ડે. ૧૨૭, રૂ.૧૨૫ પોતાની વાર્તા ઓમાંથી લેખકે કરેલું ૨૩ વાર્તાઓનું ચયન

જરાક - રવીન્દ્ર પારેખ.

સાહિત્યસંગમ, સુરત, ૨૦૧૩. ડે. ૧૨૦, રૂ.૮૫. ૨૦ વાર્તાઓ.

થુંબડી - સંજય ચૌહાણ.

લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, ૨૦૧૩. કા. ૧૩૫, રૂ.૧૫૦ ૧૫ વાર્તાઓ.

નિરુત્તર - બકુલ દવે.

લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, ૨૦૧૩. કા. ૧૩૬, રૂ.૧૫૦ વાર્તાસંગ્રહ

વન ફૂલની ઢગલીઓ - નવીન કા. મોદી

શબ્દલોક, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. રૂ.૧૫૦ લઘુ કથાઓ

સુગંધ - ગિરીશ ભટ્ટ.

લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, ૨૦૧૩. કા. ૧૪૦, રૂ.૧૫૦ ટૂંકીવાર્તાસંગ્રહ

નાટક, એકાંકી

ઈ. સ. ૨૦૨૨ - પરેશ નાયક.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૫૬, રૂ.૫૦ દ્વિઅંકીનાટક

ચક્રવાત - પરેશ નાયક

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૬૪, રૂ.૬૦ દ્વિઅંકીનાટક

છાનુંછપનું - પરેશ નાયક

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૮૦, રૂ.૭૫ ત્રિઅંકીનાટક

ફારગતી - પરેશ નાયક

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૬૪, રૂ.૬૦ દ્વિઅંકીનાટક

બુકાની બાંધેલો રસ્તો – રજની પી. શાહ.

પ્રકા. લેખક, ન્યૂયોર્ક, યુએસએ, ૨૦૧૪. ડે.૧૭૬, રૂ. ૨૦૦ ૯ એકાંકીનાટકો

ચરિત્ર

અભાવનું ઐશ્વર્ય – ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. કા. ૧૩૬, રૂ. ૧૦૦ સંસ્મરણ નિબંધો.

૫૧ વ્યક્તિવિશેષ – જિતેન્દ્ર પટેલ.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૩૧૨, રૂ. ૨૪૦ વ્યક્તિવિષયક લેખો

નાનુભાઈ ભોંસલે – બીરેન કોઠારી.

નવનીતરાય ત્રિવેદી, મુંબઈ, ૨૦૧૩. ડે. ૬૪, રૂ. ૧૦૦ ચરિત્ર

ફૂટનોટ• – યશવન્ત મહેતા.

યશવંત મહેતા અમૃત મહોત્સવ સમિતિ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૫૨, રૂ. ૧૫૦. ચરિત્રાલેખનકેન્દ્રી આત્મકથન.

હીરા બા – રજનીકુમાર પંડ્યા.

હીરાબહેન ચેરીટેબલ ફાઉન્ડેશન, મુંબઈ, ૨૦૧૩ ચરિત્ર

હે, વત્સ! – રાજકુમાર ટોપણદાસાણી,

એમ. એમ. ગૌદાણ. હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૦૦, રૂ. ૧૬૫ પૌરાણિક પાત્રો વિશે ચરિત્રલેખો.

નિબંધ, પ્રવાસ

મારો એડિનબરાનો પ્રવાસ – પ્રવીણસિંહ ચાવડા.

સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. વિ. ગૂર્જર, અમદાવાદ. કા. ૧૮૪, રૂ. ૧૫૦ પ્રવાસ-સંસ્મરણો.

રેવાદર્શન – હીરજીભાઈ નાકરાણી

પ્રકા. લેખક, સુરેન્દ્રનગર, ૨૦૧૧. ડે. ૧૮૦, રૂ. ૮૦ પ્રવાસકથન

વિદેશે મુજ મુઘ્ઘ ભ્રમણ – જગદીશ દવે.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૭૬, રૂ. ૨૦૦ પ્રવાસ-સંસ્મરણો. હાસ્ય લેખો, ચરિત્રનિબંધો, વ.નો સંચય

વિવેચન-સંશોધન

ગુજરાતી ડાયસ્પોરા સાહિત્ય : સમીક્ષા અને સર્વેક્ષણ – જગદીશ દવે.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩, ડે. ૨૧૬, રૂ. ૨૫૦ વિદેશવાસી ગુજરાતી લેખકોની કેટલીક કૃતિઓની સમીક્ષા અને અન્ય લેખો

પન્નાલાલ પટેલ : સર્જક શબ્દકોશ – મુકેશ કાનાણી.

પ્રકા. લેખક, મિલરામપુરા, જિ.આણંદ, ૨૦૧૩. રૂ. ૧૭૫ ‘માનવીની ભવાઈ’માંના કેટલાક શબ્દોના ચર્ચા, ક્યાંક વ્યુત્પત્તિ બતાવતો શોધનિબંધ

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ – હસુ યાજ્ઞિક.

પાર્શ્વ, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૭૨, રૂ. ૩૧૦ સાહિત્યનો ઇતિહાસ

મનીષા, ગદ્યપર્વ, ખેવના સ્વાધ્યાય અને સૂચિ – કિશોર વ્યાસ.

પ્રકા. લેખક, કાલોલ, ૨૦૧૩. ડે. ૧૬૦, રૂ. ૮૦. ત્રણ સામયિકોમાંનાં લખાણોની વર્ગીકૃત સૂચિ, પ્રત્યેકના પ્રદાન વિશે પ્રાસ્તાવિક લેખો.

શ્વાસમાં વાતો શંખ – દર્શના ધોળકિયા.

ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૨૦૧૩. ડે. ૨૪૮, રૂ. ૨૨૫ કેટલીક ગુજરાતી કાવ્યકૃતિઓના આસ્વાદો.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

we share, we celebrate

પ્રકાશકીય

આપણી મધુર ગુજરાતી ભાષા અને એના મનભાવન સાહિત્ય માટેનાં સ્નેહ-પ્રેમ-મમતા અને ગૌરવથી પ્રેરાઈને ‘એકત્ર’ પરિવારે સાહિત્યનાં ઉત્તમ ને રસપ્રદ પુસ્તકોને, વીજાણુ માધ્યમથી, સૌ વાચકોને મુક્તપણે પહોંચાડવાનો સંકલ્પ કરેલો છે.

આજ સુધીમાં અમે જે જે પુસ્તકો અમારા આ વીજાણુ પ્રકાશન (E-book)ના માધ્યમથી પ્રકાશિત કરેલાં છે એ સર્વ આપ ટેબ્લેટ, સ્માર્ટ ફોન કે કોમ્પ્યુટર ઉપર www.ekatrafoundation.org પરથી વાંચી શકશો.

અમારો દષ્ટિકોણ:

હા, પુસ્તકો સૌને અમારે પહોંચાડવાં છે – પણ દષ્ટિપૂર્વક. અમારો ‘વેચવાનો’ આશય નથી, ‘વહેંચવાનો’ જ છે, એ ખરું; પરંતુ એટલું પૂરતું નથી. અમારે ઉત્તમ વસ્તુ સરસ રીતે પહોંચાડવી છે.

આ રીતે –

* પુસ્તકોની પસંદગી ‘ઉત્તમ-અને-રસપ્રદ’ના ધોરણે કરીએ છીએ: એટલે કે રસપૂર્વક વાંચી શકાય એવાં ઉત્તમ પુસ્તકો અમે, ચાખીચાખીને, સૌ સામે મૂકવા માગીએ છીએ.

* પુસ્તકનો આરંભ થશે એના મૂળ કવરપેજથી; પછી હશે તેના લેખકનો પૂરા કદનો (full page) ફોટોગ્રાફ; પછી હશે એક ખાસ મહત્ત્વની બાબત – લેખક પરિચય અને પુસ્તક પરિચય (ટૂંકમાં) અને તે પછી હશે પુસ્તકનું શીર્ષક અને પ્રકાશન વિગતો... એ પછી આપ સૌ પુસ્તકમાં પ્રવેશ કરશો.

અર્થાત્, લેખકનો તથા પુસ્તકનો પ્રથમ પરિચય કરીને – એનું Introduction મેળવીને, લેખક અને પુસ્તક સાથે હસ્તધૂનન કરીને આપ પુસ્તકમાં પ્રવેશશો.

આ દરેક પુસ્તકનાં પ્રારંભિક પૃષ્ઠોના આયોજનનો વિચાર અને લેખન રમણ સોનીનાં છે એ માટે અમે તેમના આભારી છીએ.

તો, આવો. આપનું સ્વાગત છે ગમતાના ગુલાલથી. અને માણો "ગ્રંથ-ગુલાલ" શ્રેણીનું આ પહેલું પુસ્તક ‘જનાન્તિકે’ - સુરેશ જોષી.

-અતુલ રાવલ

‘જનાન્તિકે’ આપ ટેબ્લેટ, સ્માર્ટ ફોન કે કોમ્પ્યુટર ઉપર www.ekatrafoundation.org પરથી વાંચી શકશો.

સર્જક-પરિચય

સાહિત્યમાં જુદી જુદી શક્તિવાળા અનેક લેખકો હોવાના, પ્રભાવશાળી લેખકો પણ કેટલાક હોવાના; પણ આખા સાહિત્ય-સમયમાં પરિવર્તન આણનારા તો સદીમાં એક-બે જ હોવાના – સુરેશ જોષી આપણા એવા યુગવર્તી સાહિત્યકાર, ગુજરાતીમાં આધુનિક યુગના અગ્રણી પ્રવર્તક.

સુરેશ હરિપ્રસાદ જોષી (જ. 30, મે 1921 – અવ. 6, સપ્ટેમ્બર 1986) દક્ષિણ ગુજરાતના વાલોડમાં જન્મ્યા, સોનગઢના પ્રકૃતિરમ્ય વનવિસ્તારમાં ઊછર્યા; મુંબઈમાંથી એમ.એ. થયા પછી કરાંચી, વલ્લભવિદ્યાનગરમાં અધ્યાપન કર્યું. પણ એમની લાંબી કારકિર્દી (1951 થી 1981) વડોદરાની મ.સ. યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના પ્રોફેસર તરીકેની. વડોદરા જ એમની ઉત્તમોત્તમ સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું થાનક. સુરેશ જોષીએ વિશ્વભરના સાહિત્યનો વિશાળ અને ઊંડો પરિચય કેળવ્યો. એ પરિશીલન દ્વારા, પરંપરાગત ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રવાહને એમણે આધુનિક આંદોલનોથી પલટયો. અને એકધારા વિવેચન (પંદર જેટલા ગ્રંથો) દ્વારા, ‘ક્ષિતિજ’ વગેરે છ જેટલાં સામયિકો દ્વારા, કવિતા-વાર્તા-નવલકથા-વિવેચનનાં અનેક પુસ્તકોના અનુવાદ દ્વારા એમણે તેજસ્વી પ્રતિભાના તેજથી ગુજરાતીમાં એક નવા યુગની આબોહવા પ્રગટાવી.

સર્જક તરીકે એમણે કવિતા, નવલકથા તો લખ્યાં જ. પણ એમની સર્જકતાનું શિખર વાર્તાઓ (પહેલું પુસ્તક ‘ગૃહપ્રવેશ’-1957)થી રચાયું. કેવળ વારતા નહીં પણ મનમાં ઊંડાણોનો પરિચય કરાવતી વાર્તા, માત્ર કથા નહીં પણ રચના – એ, એમનાથી શરૂ થયેલી, ગુજરાતી વાર્તાનો નવો ચહેરો, એની આગવી વિશેષતા. સુરેશ જોષીનું બીજું સર્જક-શિખર તે એમના સર્જનાત્મક, અંગત ઉષ્માવાળા લલિત નિબંધો – ‘જનાન્તિકે’ (1965) થી શરૂ થયેલો એ આનંદ-પ્રવાહ બીજાં પાંચ પુસ્તકોમાં વિસ્તર્યો.

નિબંધ-સંગ્રહ ‘જનાન્તિકે’

આ પુસ્તકમાં સર્જક તમારી સાથે વાત માંડે છે – જરાય દૂર બેસીને નહીં, પ્રેમથી નિકટ બેસીને. જનાન્તિકે એટલે કાનમાં કરેલી વાત – મધુર અને અંગત. એ અંગત વાતોમાં બાળપણનાં વિસ્મયભર્યાં સ્મરણો છે, શૈશવની ને પ્રકૃતિની રમણીય લીલાઓ છે. ને એવી જ રમણીય લીલા છે કલ્પનાભરી અને શિષ્ટ-મિષ્ટ રીતિની ભાષાની. આપણી અંદર-બહારની આ સુંદર સૃષ્ટિ એક સર્જકના અવાજથી કેવી અધિકતર સુંદર બને છે એ જાદુ આ પુસ્તકના પહેલા વાક્યથી જ શરૂ થઈ જવાનો છે. એનો 1... 2... 3 એવો પ્રત્યેક ખંડ અલગ અલગ રાગિણી જેવો સંતર્પક છે. તો, પ્રવેશો...

લેખક-સંપર્ક

રાજેન્દ્ર પટેલ, અમદાવાદ. 919327022755

રાધેશ્યામ શર્મા, રપ, ભુલાભાઈ પાર્ક, ગીતામંદિર રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૨૨

હરેશ ધોળકિયા, ભુજ. 912832227946

અનિલ જોશી, મુંબઈ. 912228954337

અપૂર્વ આશર, અમદાવાદ. 919825255249

આ અંકના લેખકો

હવે 'સંચયન' ઉપરાંત એકત્રનાં વીજાણુ પ્રકાશનો
તમારી આંગળીના ટેરવે

કિલક કરો તમારા iPad કે Android પર

<https://itunes.apple.com/us/app/ekatra-books/id811505653?mt=8>

appstore.com/ekatrabooks

કૉમ્પ્યુટર ઉપર વાંચવા માટે

અમારી વેબસાઈટના

ગ્રન્થ-વિશ્વમાં પ્રવેશવા કિલક કરો :

<http://www.ekatrafoundation.org>

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.ekatra.bookshelf&hl=en>

Download **Ekatra Books** on your iPad, iPhone or any Android device for Gujarati reading anytime, anywhere.

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteen century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

2013 Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 3 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્ત્રોત).

2014 Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 1,000 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org
Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.